

XXI ЗУУНЫ МАЛЧИН

МОДУЛЬ 7
ГАЙ ГАЗАР ДООРООС...

Хөдөө Аж Ахуйн
Үйлдвэрлэлд Шинжлэх
Ухааны Ололт Нэвтрүүлэх Төв

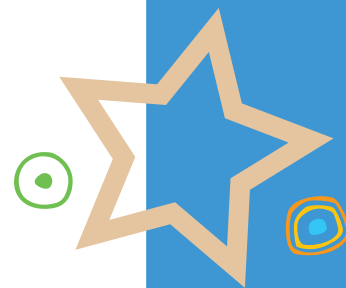
Олон Улсын Хөдөлмөрийн
Байгууллага

ХХІ ЗУУНЫ МАЛЧИН

МОДУЛЬ 7. ГАЙ ГАЗАР ДОРООС...

УЛААНБААТАР
2013

ТАНИХ ТЭМДЭГ

Уншаарай

Анхаараарай

Хамтран ажиллаарай

Хүүхэдтэйгээ ярилцаарай

Өөрийгөө үнэлээрэй

Асуултад хариулаарай

Модуль 7. Гай газар дороос...

Боловсруулсан:

Д.Гүндэгмаа

Хянан тохиолдуулсан:

И.Ханымхан, Ч.Нилбаатар, Н.Монголмаа

Зураач:

Г.Амарсанаа

Хэвлэлийн эхийг бэлтгэсэн:

Т.Хантулга

АГУУЛГА

1. Удиртгал	5
2. Аюулт үзэгдэл ба гамшиг	10
3. Аюул, гамшгийн үед авах арга хэмжээ, урьдчилан сэргийлэх арга зам	18
4. Цаг агаарын байдлыг урьдчилан мэдэх шинж тэмдэг	30
5. Малын индексжүүлсэн даатгал	35
6. Ашигласан материал	44

МОДУЛЬ 7. ГАЙ ГАЗАР ДОРООС...

Зорилго: Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн явцад гарч болох осол гэмтэл, эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, хөдөлмөрөө зөв зохион байгуулах мэдлэг, чадвар эзэмшиж, осол гэмтэл, эрсдлийн үед тайван байх, зөв шийдвэр гаргах хандлага төлөвшилтэй болно.

Энэхүү модулийг үзэх явцад Та:

- Хүйтэн дулааны улиралд гарч болох эрсдлээс хүүхэд, насанд хүрэгчдийг урьдчилан сэргийлэх, арга хэмжээ авах,
- Цаг агаарын тааламжгүй үед болон, байгалийн гамшгийн үед гарч болох эрсдлээс урьдчилан сэргийлэх, арга хэмжээ авах, хөдөлмөрөө зөв зохион байгуулах,
- Цаг агаарын мэдээ ашиглах,
- Мал амьтан, ургамал, нар, сар, од, эд юмсын шинж тэмдгээр цаг агаар шинжих,
- Хөдөлмөр хамгааллын хувцас (цаг агаарын байдалд тохирсон) хэрэглэх,
- Эрсдэл гамшгийн үед тайван байх, зөв шийдвэр гаргах,
- Малын эрсдлийн даатгалын ач холбогдлыг ойлгох, даатгуулах мэдлэг, чадвар, хандлагатай болно.

1. УДИРТГАЛ

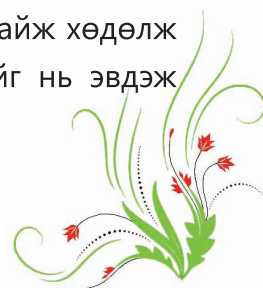
Хүүхдийн тусыг хүн мэддэггүй юм. Би хэдэн хүүхдээ байхад нь ажил хийсэнгүй, залхуу байна гээд л үглэх. Сургууль соёлдоо явчихаар нь ёстой нэг гар мухарддаг байж билээ. Танай хоёр ч та хоёрт

одоо их тус болж байгаа... Та хоёр харин мэдэж үнэлж байна уу, үгүй юу...

Хүүхдийн тус дэмийг авч болно оо. Гэхдээ өөрөө амарч залхуурах биш эхлээд хүүхдээ л сайн бодож бай. Гэмтээчих бий, хүйтэнд гар хөлийг нь хөлдөөчих бий, халуунд наршуулчих бий... Танай Батаа чөдрийн номхон морь ойртуулах болж байна. Морио хазаарлахдаа юу анхаарах вэ, чөдрийг нь авахдаа юу анхаарах вэ, халуунд морь ялаархаад толгойгоо хаяж байвал яах вэ, хөтлөхдөө цулбуураар хуруугаа ороовол яах вэ гээд бүх юмыг хэлж өгч бай. Хүүхдэд нэг удаа хэлэх хангалттай биш. Мартчихдаг юм. Хэвшил болтол нь хэлж сургана. Ер нь хүүхдийг ажил сургахад эхлээд өөрөө хийчих нь шулуухан санагддаг юм. Хамгийн сайн арга бол өөрөө дагуулж хийгээд үзүүлж сургах арга юм. Жишээ нь, Батаагаар морь авхуулж сургахад хэд хэдэн удаа дагуулж моринд яваад сайн зааж өгнө. Тэгээд ганцаараа яваад аваад ирж чадмаар болохоор нь, "Миний хүү ганцаараа яваад морь аваад ирж чадах уу?" гэж асуу. Албадаж болохгүй. Чадна гээд дуртай байвал, явуулаад, араас нь сайн ажиглаж бай. Буруу юм хийвэл, эхлээд "Миний хүү сайн байна, чадаж байна" гэж магтаад, дараа нь хийсэн алдааг нь намуун зөөлөн хэлж ойлгуул. Хүүхдийг дуулгавартай байгаа дээр нь их ажлаар дарж хашрааж болохгүй, тоглож дураараа байх боломж олгож бай. Дургүй байхад нь албадаж, зандарч ажил хийлгэвэл хүүхэд уцаартай, адгуу болчихдог юм.

Зарим айлын хүүхэд хар багаасаа л өөртөө таарсан ажил хийгээд сурчихсан, уурлаж ярдаглах зангүй, сүрхий хэрсүүжсэн байдаг. **"Амнаас үг, ажлаас ухаан"** гэгчээр ажлын дөртэй болж байгаа хүүхдийн ухаан тэлж үг яриа нь хэвлүүхэн хөөрхөн болдог юм. Зарим айлын хүүхэд их уцаартай, ярдаг, нэг үгийг олон хэлүүлж байж хөдөлж байгаа харагдах юм. Хүүхдээрээ ажил хийлгэж сургах гээд зан аашийг нь эвдэж болохгүй шүү.

Өөрөө сандарч тэвдэж, ажлаас бэрхшээж байгаа бол тэрийгээ хүүхдээс нуу. “Ажлаа сайхан амжууллаа шүү. Бие чангараад, булчин зангираад сайхан байна шүү. Том ажлын ард гарах ч сайхан юм аа.” гэх мэтээр ажлаас баяр жаргал авч байгаа дүр төрх үзүүлж сайхан үг хэлж бай. Хүүхэд чинь аяндаа л татагдаад ирнэ. “Би хийе. Би чадна” гэж хэлнэ. Том хүн уурлаж ундууцан хийж байгаа ажилд хүүхэд яаж дурлах билээ, ойлгомжтой биз дээ. Айх байлгүй.

Олон малтай айлын малыг маллаж амьдралаа залгуулдаг “Туслах малчин” хэмээх алдартай малчид бий боллоо. Туслах малчдын хүүхдүүд сургуулиас завсардах, хөдөлмөрөө хямд үнэлүүлэх, насандаа тохироогүй

ажил хийх явдал байна аа. Арван хэдхэн настай балчир хүүхдийг алсын оторт ганцааранг нь үлдээгээд хонож өнжөөд явж байгаа хүн ч байх юм. Энэ хооронд тэнгэр газар муудвал яана, чоно нохой эргэвэл яана? Айж цочсоноосоо болж сэтгэцийн хямралд орвол яана? Насаараа нөхөшгүй эрсдэл гэмтэл авбал яана?... Эзэд нь хүүхэдтэй тааламжгүй харьцах, басамжилж доромжлох, хүүхдийг гэхээсээ малаа гэдэг тал байдаг гэсэн шүү. Унаач хүүхдүүдийн амьдрал, ирээдүйг хөндсөн нэвтрүүлэг, сурвалжлага хийх боллоо. Ихэнх нь сургууль завсардсан байдаг гэсэн.

*Монгол Улсын Их Хурлын 2009 оны
39 дүгээр тогтоолын хавсралт*

ТӨРӨӨС МАЛЧДЫН ТАЛААР БАРИМТЛАХ БОДЛОГО

3.1.7. Мал аж ахуйн салбарт хүүхэд хөдөлмөр эрхлэх нөхцөл, шалгуурыг тодорхой болгож, тус салбар дахь хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийг арилгах бодлого хэрэгжүүлнэ.

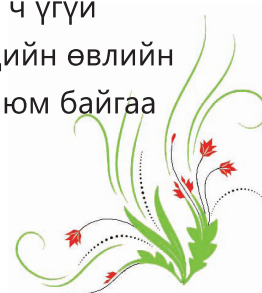
За, чи хурдан морь их ярих дуртай хүн. Дуртай ч байлгүй яахав. Батааг хурдны морь унуулахаар дотроо шийдчихсэн л яваа байх. Батаа ч дуртай байх биз. Наана нь сургах, анхаарах юм их байна аа. Хурдан морь сайхан ч эрсдэл ихтэй ажил. Бараг Улсын наадам болгоноор л багтарч үхэж байгаа морь, мориноос унаж бэртэж байгаа хүүхдийг телевизээр харуулдаг шүү дээ... Харуулж байгаа нь л наадам. Харуулаагүй энэ олон уралдаанд юу болж байгааг хэн мэдэх вэ? Ялангуяа хүйтэн цагт зохион байгуулж буй уралдаан... Хөлдүү газар. Хүйтэн жавар. Морь, нялх хүүхдийн эрүүл мэндэд ямар байдаг бол... Өвлийн уралдаан хэдийнээс улбаатай, заавал хадгалж хөгжүүлэх зүйл мөн үү, үгүй юү гэдгийг судлах хэрэгтэй зүйл дээ. Өвлийн ч гэлтгүй цагаан сарын дараах "Хаврын тэргүүн сарын уралдаан" ч аюултай. Энэ үед өвөл хэвээрээ л байгаа шүү дээ. Гэхдээ манай дарга нар гадаад орны хөгжил, туршлагыг Монголоосоо илүү мэдэж байдаг юм хойно доо, болгоож тунгааж суудаг биз дээ... Өвлийн уралдааныг хориглох тухай ярьж байгаа ч одоохондоо хэрэгжиж байгаа юм алга. Харин хүүхдийн аюулгүй байдал, эрүүл мэндийн төлөө дуугардаг хүмүүс, байгууллагын ачаар ямар ч байсан хурдан морь унаач хүүхдийн хувцас, морины хэрэгсэлд тавих стандарт гээч юмыг батлуулаад хэрэгжүүлж байгаа гэсэн. Хувцас хэрэгсэлгүй хүүхэдтэй морийг уралдаанаас хасч байгаа гэсэн шүү, хө.

Стандартчиллын Үндэсний Зөвлөлийн 2011 оны 6 дугаар сарын 23-ны өдрийн 28 дугаар тогтоолын дагуу "Үндэсний морин уралдааны морь унаач хүүхдийн хувцас, морины хэрэгсэлд тавих шаардлага" MNS 6264:2011 заавал мөрдөх стандартыг батлав. Уг стандартыг 2012 оны 2 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн мөрдөнө. Энэхүү стандартаар хурдан морь унаач хүүхдийн уралдаан болон бэлтгэл сургуулилтын үед өмсөх **малгай, нүдний шил, цээживч, өвдгөвч, тохойвч, гутал, эмээл, хазаар, ташуурт** тавих шаардлагыг тогтоосон.

Зураг 1. Хамгаалалтын хувцас өмссөн хурдан морь унаач хүүхдүүд
Эх сурвалж: <http://uv-child.mn/medee-medeelel>

Адиа: Энэ хувцас, хэрэгсэл их л шүүмжлэл дагуулж байгаа эд гэсэн. Арга ч үгүй биз, зөвхөн зун л хэрэглэхээр юм байна. Ер нь цаашдаа уяач хүүхдийн өвлийн хувцасны стандарт ч хэрэггүй, хүйтэн цагийн уралдаан ч хэрэггүй юм байгаа юм шүү дээ.

Ганаа: Нийтдээ ямар үнэтэй юм бол?

Адиа: Дөчин мянга гэсэн. Миний бодлоор эмээл, дөрөө, хүүхдийн гутал гурав бол хамгийн чухал. Морь унаж сурахад ч ялгаагүй. Элдэв осол боллоо гэхэд хүүхдийн гутал дөрөөндөө гацвал ёстой аюултай.

Ганаа: Харин тийм. Би Батаадаа нэг эмээл авсан. Та очихдоо үзээд өгөөрэй.

Адиа: **Эрвээлж эмээл** гэдэг бол хүүхдийн эмээл л дээ. Одоо их ховор болж. Бүүрэг нь намхан, суудал, гөлөм, олом, даруулга олом, жирэм, угсуурга, дөрөөний холбоог сайн чанарын булигаар, шир, сураар хийсэн, хүүхэд даага хоёрт яг таарсан хөөрхөн жижигхэн эмээл байсан юм. Дөрөө нь бага хүүхдийн гутлын хэмжээнд тохирсон, дөрөөний таваг нь иржгэр гадаргуутай, бөх бат байх хэрэгтэй.

Ганаа: Энийг чинь ёстой анзаараагүй юм байна шүү. Хариад харна аа.

- За гэртээ хариад эмээлээ ч сонж, модулиа үзээд даалгавраа ч хий. Малчдын бүлэг, хоршооны тухай мэдээлэл олж ирээрэй. Буянт багийн малчны бүлгийг гайгүй нэгдэж ажиллаж байгаа гэгцгээх юм. Гишүүд нь ямархуу сэтгэгдэлтэй байна асуугаарай...

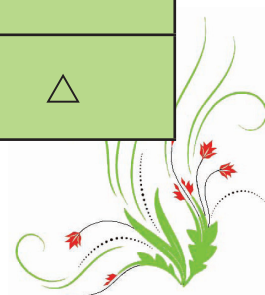
Ганаа даалгавраа аваад
гэрийн зүг дуулан одов. Адиа
"Энэ хүү морины тухай их
олон сайхан дуу мэдэх юм.
Сайхан ч дуулдаг бололтой." хэмээн
бодсоор үлдэв.

Ганаа гэртээ ирээд хичээлээ хийхийн өмнө
уламжлал ёсоор асуултад хариулж өөрийгөө сорьлоо.

1. Асуултад хариулаарай.

Д	Асуулт	Мэднэ (чадна)	Муухан мэднэ (чадна)	Үгүй (мэдэхгүй)
1	Аюулт үзэгдэл гэж юу вэ?	☆	○	△
2	Гамшиг гэж юу вэ?	☆	○	△
3	Гамшгийн үед иргэн ямар үүрэгтэй вэ?	☆	○	△
4	Ган, зуд гамшиг мөн үү?	☆	○	△
5	Ган, зуд тохиолдвол хэрхэн давж гарах арга ухааныг Та мэдэх үү?	☆	○	△
6	Цөлжилтийн эсрэг ямар арга хэмжээ авдаг вэ?	☆	○	△
7	Хүчтэй цасан болон шороон шуурга, дуу цахилгаантай аадар борооны үед ямар арга хэмжээ авах вэ?	☆	○	△

8	Мал маллахад тусалж буй хүүхдийг осол гэмтлээс хамгаалахад юу анхаарах вэ?	☆	○	△
9	Малаас хүнд халддаг өвчнөөс яаж хамгаалах вэ?	☆	○	△
10	Малын индексжүүлсэн даатгалын талаар та мэдэх үү?	☆	○	△

2. Тухайн дүрсийг хэдэн удаа сонгосноо доод талын дөрвөлжинд тоогоор бичээрэй. Хэрвээ та ☆-г 6 удаа сонгосон бол түүний доод талын дөрвөлжинд 6 гэх мэтээр тэмдэглээрэй.

☆	○	△

Санамж

☆ 6-8 байвал, аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах талаар туршилагатай, гэхдээ мэдлэг, туршилагаа баяжуулах шаардлагатай байна гэж үзнэ.

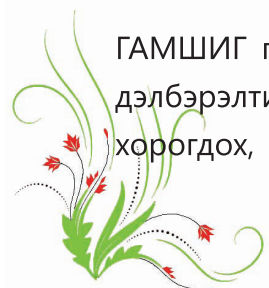
○ 4-6 бол аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах мэдлэг туршилага багатай энэ талаар их зүйл сурах шаардлагатай байна.

△ 2-4 байвал, аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах талаар шамдан суралцаарай гэж зөвлөж байна.

2. АЮУЛТ ҮЗЭГДЭЛ БА ГАМШИГ

АЮУЛТ ҮЗЭГДЭЛ гэж хүчтэй цасан болон шороон шуурга, ган, зуд, үер, газар хөдлөлт, цөлжилт, гал түймэр, хүн мал, амьтны болон ургамлын гоц халдварт өвчин гарах, хортон мэрэгчид тарахыг,

ГАМШИГ гэж аюулт үзэгдэл, техникийн холбогдолтой осол, алан хядах ажиллагаа, дэлбэрэлтийн улмаас олон хүний эрүүл мэнд, амь нас хохирох, мал, амьтан олноор хорогдох, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд улс, орон нутгийн дотоод нөөц

боломжоос давсан хохирол учрахыг,

ГАМШГИЙН ЭРСДЭЛ гэж гамшгийн улмаас хүн ам, мал амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчинд учирч болзошгүй хохирлын магадлалыг хэлнэ гэж **Гамшгаас хамгаалах тухай** Монгол улсын хуульд тодорхойлсон байна.

Цасан болон шороон шуурга, ган, зуд, үер зэрэг байгалийн гэнэтийн аюултай нүүр тулан учирч өөрийгөө болон өрөөл бусдыг, мал сүргээ аврах ширүүн тулаанд орж үзээгүй малчин байхгүй гэдэгтэй Та бараг санал нийлэх биз ээ. Өглөө цэлмэг сайхан байсан тэнгэр өдөр гэнэт хуйсганаж, нүд чихгүй цасан шуурга нүдэх, бүртийх ч үүлгүй байсан тэнгэр гэнэт бүрхэж дуу цахилгаантай бороо хувингаар асгах мэт цутгаж малчин хүний эр чадал, овсгоо самбаа, зориг тэвчээр, малаа гэсэн сэтгэлийг шалгах үе зөндөө л тохиолддог. Манай баатарлаг малчид өөрийгөө гэхээсээ мал сүргээ гэж явсаар амь эрсдэж байсан тохиолдол ч зөндөө бий.

Эрдэмтний үг

Доктор Д.Тунгалаг. Манай орны малчид байгалийн гамшгаас өөрийгөө бие даан хамгаалах чадваргүй, гэнэтийн аюул ослоос хамгаалах зах зээлийн нөхцөлд тохирсон тогтолцоо бүрэлдээгүйгээс байгаль, цаг уурын гэнэтийн гамшигт өртөж, ихээхэн хэмжээний гарз хохирол амсаж байна.

Байгалийн аюулт үзэгдэл үргэлжлэх хугацаа, учруулах хор хөнөөлийн хувьд харилцан адилгүй байдаг. Жишээ нь, ган, зуд, цөлжилт удаан явцтай мал, амьтан эд хөрөнгийн гарз хохирол их, хүний амь насны хохирол бага байдаг бол цасан болон шороон шуурга, үер, газар хөдлөлт харьцангуй богино хугацаанд үргэлжилж асар их гарз хохирол учруулдаг.

Ган, зуд болох эсэх тухай мэдээллийг 6 сараас доошгүй хугацааны өмнө, ус, цаг агаарын аюултай болон гамшигт үзэгдлийн тухай мэдээллийг тухай бүр аймаг, сумын нутаг дэвсгэрээр нарийвчлан гаргаж, тэдгээрээс хамгаалах бэлтгэл хангахуйц хугацааны өмнө урьдчилан мэдээлж байх тухай “Ган, зуд, ус, цаг агаарын аюулаас урьдчилан сэргийлэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай Засгийн газрын тогтоолд заасан байдаг. Мөн тогтоолоор,

- Нийтийн хэрэгцээнд зориулсан сэрэмжлүүлэх мэдээнд орох цаг агаарын **аюултай үзэгдлийн** жагсаалт,
- Нийтийн хэрэгцээнд зориулсан урьдчилан сэргийлэх мэдээнд орох цаг агаарын **нэн аюултай буюу гамшигт үзэгдлийн** жагсаалтыг баталжээ.

Хүснэгт 1. Нийтийн хэрэгцээнд зориулсан сэрэмжлүүлэх мэдээнд орох цаг агаарын аюултай үзэгдлийн жагсаалтаас

№	Цаг агаарын үзэгдлийн нэр	Эрч хүч (өртөө, харуул дээр)	Үргэлжлэх хугацаа
1	Салхины их хурд	16 м/секунд ба түүнээс их	3 цаг, түүнээс дээш
2	Цасан шуурга	Салхины хурд 12 м/с ба түүнээс их үед алсын бараа 2000 м-ээс бага болох	3 цаг, түүнээс дээш
3	Шороон шуурга	Салхины хурд 16 м/с ба түүнээс их	Салхины хурд 16 м/с ба түүнээс их
4	Бороо	30 мм ба түүнээс их	12 цаг, түүнээс доош
5	Нойтон цас	5 мм ба түүнээс их	12 цаг, түүнээс доош
6	Мөндөр	Голч нь 10 мм хүртэл	Хугацаа хамаарахгүй
7	Усны үер	Гол мөрний ус үерийн түвшинд хүрэх	Хугацаа хамаарахгүй
8	Хүйтэн бороо (хонь хяргах үед)	Агаарын хэм 11 хэм ба түүнээс бага, салхины хурд 6 м/с ба түүнээс их үед бороо үргэлжлэн орох	12 цаг, түүнээс дээш
9	Цочир хүйтрэлт /таримлын ургалтын хугацаанд/	Хөрсний гадаргын температур 0 хэм ба түүнээс бага	Хугацаа хамаарахгүй
10	Ой, хээрийн түймэр	Ангиллын 4 дүгээр зэрэгт хүрэх	Хугацаа хамаарахгүй
11	Их халуун болох	Агаарын хамгийн их температур говийн нутгаар +40 хэм, хээрийн бүсэд +36 хэм, бусад нутгаар +32 хэмээс давж халах	Хугацаа хамаарахгүй
12	Эрс хүйтрэлт	Агаарын хамгийн бага температур хасах 20 ба түүнээс ихээр буурах	Дараалсан 2 хоног

Тайлбар: Нийт 16 үзэгдлийн жагсаалт байгаагаас малчин Танд хамааралтайг нь түүж авав. Аюултай үзэгдэл гэж зарлавал эрч хүч, хугацааны хувьд ямар байхыг малчин Та урьдчилан баримжаалж бэлтгэлээ хангаж байгаарай.

Хүснэгт 2. Нийтийн хэрэгцээнд зориулсан сэрэмжлүүлэх мэдээнд орох цаг агаарын **нэн аюултай буюу гамшигт үзэгдлийн** жагсаалтаас

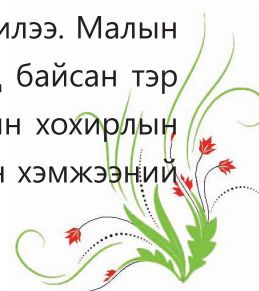
№	Цаг агаарын үзэгдлийн нэр	Эрч хүч (өртөө, харуул дээр)	Үргэлжлэх хугацаа
1	Салхины их хурд	28 м/секунд ба түүнээс их	Хугацаа хамаарахгүй
2	Цасан шуурга	Салхины хурд 16 м/с ба түүнээс их үед алсын бараа 2000 м-ээс бага болох эсвэл цас орож байгаа эсэх нь мэдэгдэхгүй нүдгүй шуурах	3 цаг, түүнээс дээш
3	Бороо	Салхины хурд 16 м/с ба түүнээс их	12 цаг, түүнээс доош
4	Усны үер	Гол мөрний ус эргээсээ халих буюу аюултай түвшинд хүрэх	Хугацаа хамаарахгүй

Тайлбар: Нэн аюултай буюу гамшигт үзэгдэл гэхээр тухайн үзэгдлийн эрч хүч нэмэгдэнэ. Жишээ нь салхины хүч 16 м/секунд ба түүнээс их байвал **аюултай үзэгдэл**, 28 м/секунд ба түүнээс их бол **нэн аюултай буюу гамшигт үзэгдэл** болдог байна.

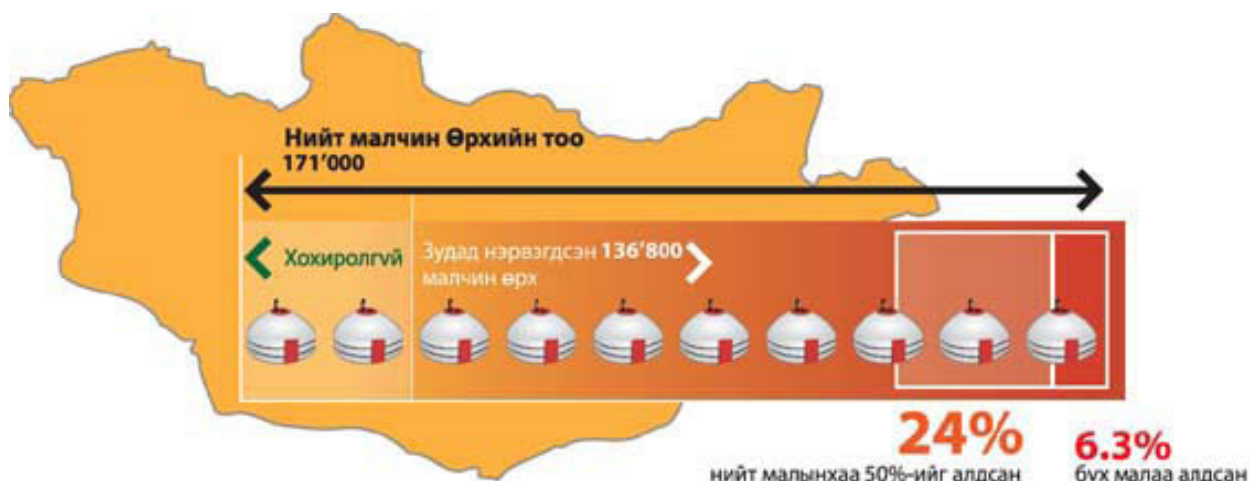
1. Ган. Хур бороо орохгүй их халснаас агаарын болон хөрсний чийг багасан үр тарианы ургац алдах, малын бэлчээр хомсдон хүндрэл учрах явцыг ган гэдэг. Сүүлийн жилүүдэд ган болох давтамж ойртож жил дараалан ганд нэрвэгдэх үзэгдэл ч ажиглагдаж байна.

Бороо орохоо больсон нэг шалтгааныг мэргэжилтнүүд тайлбарлахдаа үүлний гурван давхарга байдаг, тэдгээрээс дундын үүл нь хамгийн гол байгаль дэлхийг тэтгэгч хур хайрладаг гэжээ. Сүүлийг 20 иод жил техник технологи хөгжөөд дундын үүлийг буудаж газар тариалангаа усжуулдаг болсон. Монгол орны нуур цөөрөм, газрын гадаргаас дэгдсэн уур манангаас багахан хэмжээний дундын үүл бүрэлддэг боловч манайхан түүнийг буудуулаад газар шороогоо тэтгэхийн оронд харж сууж байгаад хил давуулууд алдчихдаг ажээ.

2. Зуд. Цас их хэмжээгээр орж хүйтэрснээс мал бэлчээрлэж чадахгүйд хүрэхийг **цагаан зуд** гэж нэрлэнэ. Цас ороод хайлж, бэлчээрт мөсөн бүрхүүл тогтон, мал идэх өвсгүй болохыг **мөсөн зуд** гэж ярьдаг. Мөн харын зуд гэж байдаг. Өвөл, хавар малын усны хэрэгцээг хангах цас байхгүйгээс **харын зуд** болдог. 2009-2010 оны өвөл Монгол улсад сүүлийн 30 жилд байгаагүйгээр хүйтрэн цас их орсны улмаас ихэнх нутаг дэвсгэрт зузаан цасан бүрхүүл тогтон **зудын гамшиг** нүүрлэсэн билээ. Малын тоо толгой 44 саяд хүрч урьд өмнө байгаагүй дээд амжилт тогтоогоод байсан тэр үед зуд болж улсын хэмжээгээр 9.7 сая гаруй мал хорогдсон юм. Зудын хохирлын улмаас 8700 гаруй малчин өрх огт малгүй болж, 41,500 өрх буюу улсын хэмжээний

нийт малчин өрхийн 24.4 хувь нь мал сүргийнхээ талаас дээш хувийг зуданд алдсан билээ.

Зураг 1. 2009-2010 оны өвлийн зудад хохирол амссан малчин өрхийн тоо.

Эх сурвалж: Жилийн тайлан, Швейцарын хөгжлийн агентлаг, 2010.

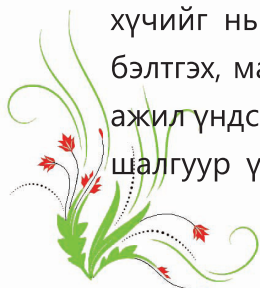
Хот дүүрэн малаа үхүүлж, харшиж ядарсан малчид буянт малдаа харамсан, амьдрах аргагүй мухардаж байгаагаа ярьж нулимс унагаж, малын бэлчээр, малчны хот сэг зэмээр дүүрч, талын салхи зудын үнэрээр үлээж байсан сан.

Зураг 2. Зудын дараа

Эрдэмтний үг

Доктор Д.Тунгалаг Монголд зудтай тэмцэх үндсэн хоёр арга зонхилж байна. Зудтай тэмцэж ирсэн уламжлалт аргын нэг нь зуд болсон нутгаас дайжин, нутаг сэлгэх явдал юм. Гэтэл малын тоо 40 саяас давж, бэлчээрийн хүрэлцээ хомсдох болсноор энэ арга нь төдий л үр дүнтэй болж чадахгүй байна. Харин зудын үед малыг тэжээх арга илүү үр нөлөөтэй учраас өвс тэжээлийн нөөцийг хангалттай бэлтгэж байх нь чухал юм.

Өвлийн бэлтгэл зунаас эхэлдэг. Отор нүүдэл хийж малаа таргалуулах, намар тарга хүчийг нь чамбайруулж тогтоох, хашаа хороогоо дулаалж засах, хадлан тэжээлээ бэлтгэх, малаа үзлэг, шинжилгээнд хамруулах, угаалга, туулгалт хийлгэх гэх мэт олон ажил үндсэндээ өвлийн бэлтгэл юм. Мал аж ахуйн өвөлжилтийн бэлтгэлийг хангуулах шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулж, түүнийхээ дагуу малчин өрх бүрийг бэлтгүүлж

жил бүрийн 9 дүгээр сарын 25-ны дотор багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцэж дүгнэдэг, цаашид шаардлагатай арга хэмжээг авдаг аймгууд байна. Жишээ нь, Төв аймгийн “Мал аж ахуйн өвөлжилтийн бэлтгэлийг малчны хотонд хангуулах шалгуур үзүүлэлт” дараах зүйлээс бүрдэж байна. Үүнд:

- Сум, багаас хэрэгжүүлсэн байх арга хэмжээ,
- Малчны хувийн бэлтгэлийг хангуулах шалгуур үзүүлэлт,
- Малдаа тарга хүч авахуулах шалгуур үзүүлэлт,
- Малын тэжээлийн бэлтгэл хангах шалгуур үзүүлэлт,
- Мал эмнэлгийн үзлэг, шинжилгээнд хамруулах шалгуур үзүүлэлт.

Сум, багаас хэрэгжүүлсэн байх арга хэмжээнд эрүүл мэндийн үзлэг шинжилгээнд малчин бүрийг хамруулж, сайн дурын даатгалд даатгуулсан байх, бэлчээр ашиглалтын төлөвлөгөөг батлуулж хэрэгжүүлсэн байх; **малчны хувийн бэлтгэлийг хангуулах шалгуур үзүүлэлтэд** зун, намрын улиралд эмчилгээ сувилгаанд явж эрүүл, ажиллах хүч чадалтай болсон байх, зайлшгүй шаардлагатай эмийн нөөц бүрдүүлсэн байх, дулаан хувцас (үстэй дээл- хүн бүрт, эсгий гутал-хүн бүрт, дэгтий-өрхөд 1 гэх мэт), гар утас, радио, телевизтэй, аргал, түлш 6 сарын нөөцтэй байх; **малдаа тарга хүч авахуулах шалгуур үзүүлэлтэд** бог малыг 48-60 кг, хурга, ишгийг 28-30 кг, үхрийг 350-450 кг, тугалыг 85-100 кг, байхаар тооцох, **малын тэжээлийн бэлтгэл хангах шалгуур үзүүлэлтэд** малчид, иргэд өвс тэжээлийн хангалттай нөөц бэлтгэж, 10 дугаар сарын 1-ний дотор өвөлжөө хаваржаандаа татсан байх, адууны хомоол, халгай, лууль, шарилж, таана, хөмүүл, задгай цайны шаараар малын сувилалын сувилалын тэжээл бэлтгэсэн байх гэх мэт өвөлжилтийн бэлтгэлийн ажлыг маш нарийн тодорхой тусгажээ.

Зураг 3. Өвс тэжээлээ хангалттай бэлтгэсэн бол өвдөг татсан цаснаас айхгүй

3. Цөлжилт. Монгол Улсын нийт бэлчээрийн 90 орчим хувь нь цөлжилт, газрын доройтлын үйл явцад өртөх магадлалтай нутагт хамрагдаж байна. Үүнээс цөлжилтийн нэн хүчтэй зэрэглэлд 5.0 хувь, хүчтэй зэрэглэлд 18.0 хувь, дунд зэрэглэлд 26.0 хувь, сул зэрэглэлд 23.0 хувь нь тус тус хамрагдах болсон ажээ. Цөлжилтийн нэн

Зураг 4. Үлэг гүрвэлийн өлгий нутаг Говь гурван сайхан

хүчтэй, хүчтэй зэрэглэлд Увс нуурын хотгор, Их нууруудын хотгор, Нууруудын хөндий, Өмнөговь, Дундговь, Дорноговийн гандуу хуурай, цөлөрхөг нутгууд ихэвчлэн хамрагдаж байна. Цөлжилтийг харуулах гол зүйл элсний нүүдэл бөгөөд говь, хээрийн бүсийн 145 сумын төв суурин газар элсний нүүдэлд өртөөд байна.

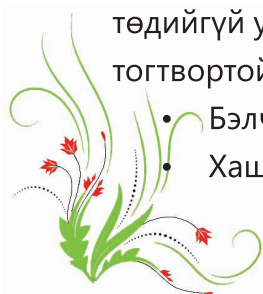
өвс, тэжээлээ базааж чадаагүй малчид нь өвөл зуданд хамаг малаа тавиад туучихна. Ингээд хөдөөгийн ядуурлаас зугтсан хүмүүс гэртэй нь гэрээ, гэргүй нь горьдлогоо ачаалан Улаанбаатар хотын хаяа бараадана. Их хотын хаяа хатавч бараадаагүй зарим нь алттай байж магадгүй дов, сондуул бүрийн доогуур ухсаар төрсөн нутгаа сохор номингийн овоолго, дайн тулааны талбар шиг болгочихно.

Зураг 5. Гар аргаар алт олборлогчид

Нийт газар нутгийн 76.5 хувийг эзэлдэг хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газрын 96.2 хувь нь бэлчээрийн талбай байдаг атал эдүгээ түүний ихэнх хэсэг нь талхлагдаж, өвс ургамлын гарц буурч, тариалангийн талбайн 46 хувь нь үржил шимээ алдаж хөрсний доройтолд ороод байгаа юм. Үүнээс гадна, элсэн шуурганы тоо улам нэмэгдэж, элстэй талбай сүүлийн 40 жилд 38.000 га буюу 8.7 хувиар нэмэгдсэн байна. Энэ бол мал аж ахуй, төдийгүй улс оронд учирч байгаа эрсдэл, гамшиг. Бэлчээр, усаа хамгаалах, мал сүргээ тогтвортой өсгөж үржүүлэхэд малчин таны үүрэг оролцоо цаглашгүй их юм. Үүнд:

- Бэлчээрийн даац хэтрэх, талхлагдахаас урьдчилан сэргийлэх,
- Хашсан бэлчээр хадлангийн талбайтай болж, зөв ашиглах,

- Ган зудыг эрсдэл багатай давах байнгын бэлтгэлтэй байх,
- Өвс тэжээл, аргал түлшийг хүрэлцэхүйц хэмжээгээр бэлтгэж занших, байгаль орчинд ээлтэй аргал, хөрзөнг сайн ашиглах,
- Нутаг бэлчээрээ хамгаалах малчны бүлэг хоршоонд нэгдэж ажиллах,
- Хариуцлагагүй уул уурхайн эсрэг үгээ хэлэх, тэмцэх газар нутгаа хамгаалах,
- Бэлчээрээ сайжруулах, таримал ургамал, мод тарих, элсний нүүдлийг саруулах гэх мэт.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2005 оны гуравдугаар сарын 9-ний өдрийн 44 тоот тогтоолоор “Ногоон хэрэм” үндэсний хөтөлбөрийг батлан хэрэгжүүлж байна. Жишээ нь, Дархан-Уул аймгийн иргэд нутгийнхаа элсэрхэг, цөлжиж буй нутгийн 310 га газрыг ойжуулж, цөлжилт, элсний нүүдлийг зогсоох буянтай ажлыг санаачлан гүйцэтгэж байгаа ажээ.

Зураг 6. Дархан-Уул аймгийн иргэдийн ойжуулсан талбай

Дасгал 1. Дараах асуултад хариулаарай

- Таныг малчин болсноос хойш танай нутагт зуд болсон уу?
- Хэрвээ болсон бол танайх хэр зэрэг хохирол амссан бэ?
- Танай нутагт сүүлийн жилүүдэд ган зуд хэр зэрэг ойр давтамжтай тохиолсон бэ?
- Хэрвээ ойр давтамжтай тохиолдож байгаа бол юунаас шалтгаалж байна гэж Та боддог вэ?
- Та өвлийн бэлтгэлээ хэр сайн базаадаг малчин бэ?
- Танай сум малчдын өвлийг бэлтгэлийг хангуулах талаар ямар ажил зохион байгуулдаг вэ?

Дасгал 2. Мод тарих, бэлчээрийг хаших, тэжээлийн ургамал тариалах гэх мэт ган, зуд, цөлжилтийн хор хөнөөлийг бууруулахад нөлөөлөх ямар нэгэн ажил санаачилж бусдыг уриалан оролцуулаарай.

Хэрвээ та мод тарьж элсний нүүдлийг сааруулах ажил санаачлах гэж байгаа бол дараах зүйлийг анхаараарай. Үүнд:

- Мод тарих газрыг сонгох,
- Тэр орчинд ургах тохиромжтой мод болон бутлаг ургамлыг сонгох,
- Усалгааг хэрхэн шийдвэрлэхийг тооцох,
- Тарих аргыг сурах,
- Бордоо, бусад материалыг судалж олох (Магадгүй танай малын бууц үнэгүй бэлэн бордоо ч болох юм билүү...)
- Тарьсны дараа модоо хэн, хэрхэн арчлахыг ярилцаж тохирох.

3. АЮУЛ, ГАМШГИЙН ҮЕД АВАХ АРГА ХЭМЖЭЭ, УРЬДЧИЛАН СЭРГИЙЛЭХ АРГА ЗАМ

Малчин хүн хөлдөх осгох, аянганд цохиулах, мал амьтнаас өвчин авах, гэмтэх бэртэх гээд олон аюул, гамшгийн үед зөв шийдвэр гаргаж, зохих арга хэмжээ авдаг, өөрийгөө болон гэр бүл, үр хүүхэд, мал сүргээ хамгаалж, осол аюулаас урьдчилан сэргийлж чаддаг байх ёстой. Гамшгийн үед иргэний хүлээх үүргийг хуулинд тодорхойлсон байдаг.

Аюулт үзэгдэл ба гамшгийн үед иргэн ямар үүрэг хүлээх вэ?

- Гамшгаас хамгаалах тухай хууль тогтоомж, түүнийг хэрэгжүүлэх талаар эрх бүхий байгууллагаас гаргасан шийдвэрийг биелүүлэх,
- Гамшгаас хамгаалахтай холбогдсон сургалт, зохион байгуулалттай бусад арга хэмжээнд хамрагдах,
- Ахуй амьдрал, өдөр тутмын хөдөлмөрийн үйл ажиллагаандаа аюулгүй ажиллагааг сахин биелүүлэх,
- Гамшгаас хамгаалах зарлан мэдээлэх дохионууд, тэдгээрийн дагуу ажиллах журмыг мэдэх, өөрийгөө хамгаалах аргыг эзэмших,
- Гамшгийн үед нэрвэгдсэн хүмүүст туслах, эд хөрөнгийг хамгаалах ажилд оролцох,
- Гамшгийн аюулаас хамгаалах зориулалттай нийтийн болон нэг бүрийн хамгаалах хэрэгслийг ашиглаж сурах,
- Гамшгийн аюулаас урьдчилан сэргийлэх, аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулашгүй сэргээн босгох арга хэмжээнд тогтоосон журмын дагуу

оролцох,

- Гамшгийн тухай мэдээллийг холбогдох байгууллагад шуурхай хүргэх үүрэгтэй.
(Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 28 дугаар зүйл)

Цасан шуурга. Их хэмжээний хүчтэй цасан шуурга ихэвчлэн өвөл, хаврын зааг, эсвэл хаварт ялангуяа дөрвөн сарын дундуур буюу 15-25-ны хооронд олонтаа тохиолддог. Одоо л нэг дулаарч ханш нээж дулаан цагийн бараа харах нь гэх үед тохиолддог.

Зураг 7, 8. Цасан шуурга

Харин **шороон шуурга**, ялангуяа говьд ихэвчлэн хавар 4, 5, 6 сард, мөн 10, 11 сард ч онц хүчтэй шороон шуурга тохиолдож байсан удаа бий. Цасан ба шороон шуурганы аюул салхины хурдаас хамаарна. Хүчтэй шороон шуурга, угалз бол гэр байшингийн дээвэр, мод, ер нь хийсэх бүхнийг авч шидэж хэмхэлдэг. Тэр ч бүү хэл талд яваа мал, хүнийг ч авч шидэх тохиолдол байсан. Цасан болон шороон шуурганд малчид малаа уруудуулах, өөрсдөө хөлдөх, осгох, төөрөх аюул учирдаг.

Цасан болон шороон шуурганаас урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ

- Малчид өдөр бүр цаг агаарын мэдээг заавал сонсож байх,
- Малчид, тариаланчид, тээвэрчдэд зориулсан тусгай дуут дохиотой сэрэмжлүүлгийг сонсож хэвших,

Сэрэмжлүүлэг

Энэ сарын 25-26-нд баруун болон төвийн нутгаар, 27-нд ихэнх нутгаар цас орж цасан шуурга шуурна. Салхи 26-нд нутгийн баруун хагаст, 27-нд ихэнх нутгаар түр зуур секундэд 16-18 метр хүртэл ширүүснэ. Иймд салхи, шуурганы үеэр иргэд шуурганд төөрөх, малтайгаа уруудах, осгох, амь насаа алдах зэрэг эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, бага насны хүүхдийг хараа хяналтгүй орхихгүй байхыг анхааруулж байна.

- Адуу, тэмээ бод малыг гэрийн салхины дээд талд заг дэрс буттай, дов довцогтой нөмөр газарт оруулах,

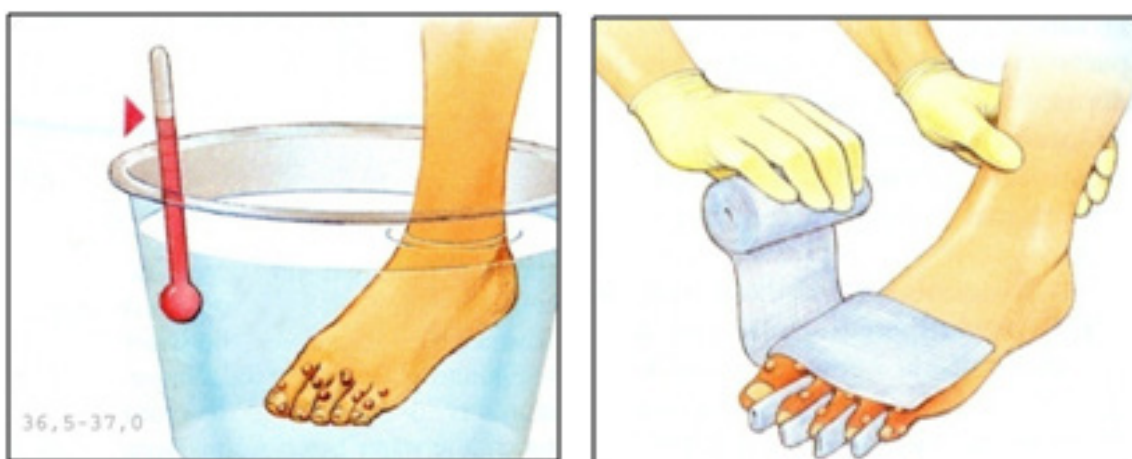
- Өл хоол сайтай цатгалан морь, тэмээг уналганд сольж бэлтгэх,
- Адуу манах бол дулаан хувцас, дах дэгтийтэй манах,
- Бог малыг өвөлжөө, хаваржааны салхины дээд талд, шуурга тавихад гэртээ ирж чадахаар бодолцон, нөмөр газар бөөн хариулах,
- Мал хариулж яваа хүн дулаан хувцастай, шилбүүр уургатай, гар чийдэн, шүдэнз, гар утастай явах,
- Өглөөгүүр их цас орж, салхилж шуурга тавих төлөвтэй бол бог малыг бэлчээхгүй байх,
- Малаа бэлчээхгүй бол услахгүй байх.

Хөлдөлтийн үед үзүүлэх анхан шатны тусламж. Хөлдөлт нь малчин хүнд тохиолдох нэг эрсдэл юм. гадаад орчны хэт хүйтний нөлөөллөөс бие мах бодийн эд эсэд хөнөөл учрахыг хөлдөлт гэнэ.

Аажмаар дотроос нь гэсгээх Хөлдсөн хөлийг хөвөн, самбайгаар зузаан боолт хийж, гадуур нь нийлэг цаасан (гялгар) уут углан хөлийг өндөрлөж хэвтүүлнэ. Хөлдсөн хөлний дээд хэсгийн том судастай хэсэгт 5-6 цагийн турш бүлээн жин тавина.

Бүлээн усанд түргэн гэсгээх Хөлөнд (мөчинд) нийлэг цаасан(гялгар) уут углаад 35-40 хэмийн халуун усанд 30-45 минут дүрнэ. Үүний өмнө ба хойно новокайны хориг тариа хийж, том судасны ойролцоо бүлээн жин тавина. Үүнийг эмч, сувилагч гүйцэтгэх ба даамай хөлдсөн бол мэргэжлийн эмчид хандана.

Монгол уламжлалт аргаар гэсгээх Хүйтэн усанд дүрээд зураг 9-д үзүүлсэн байдлаар бооно.

Зураг 8, 9. Хүйтэн усанд дүрж, боох аргаар гэсгээж буй байдал

Осголт. Хүйтний нөлөөллөөс хүний бие дулаанаа алдаж, биеийн температур 32 хэмээс доош буурахыг ерөнхий биеийн осголт гэнэ. Осголт нь хөлдөлттэй хавсарч

тохиолдохоос гадна ихэнхдээ дангаараа тохиолддог. Осголт нь хөнгөнөөс хүнд рүү гурван үе шатаар явагддаг.

Бие сулрах үе Энэ үед хүн нойрмоглож, ухаан нь самуурснаас үг яриа нь ойлгомж муутай болно. Биеийн халуун 32-30 хэм хүртэл буурсан байна.

Хөшилтийн үе Өвчтөн унтаа байдалтай, хурхирна. Хэл яриа нь ойлгогдохгүй болж, бие нь хөрч, биеийн халуун 32-29 хэм болно.

Таталтын үе Осголт даамжирснаас өвчтөн ухаангүй байдалтай, биеийн ил хэсгүүд цайрсан, хөх туяатай, бие нь нийтдээ хүйтэн байна. Биеийн булчингууд чангарч ам нь зуурсан, амьсгалын жигд хэмнэл алдагдаж, хурхирсан байдалтай, судасны цохилт бараг мэдрэгдэхгүй, нүдний алим хонхойж, хүүхэн хараа нарийсна. Биеийн халуун 30-25 хэм болж буурсан байна.

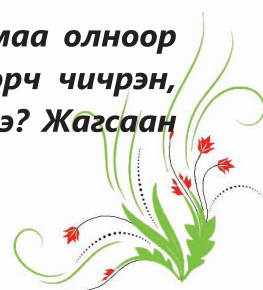
Осголтын үед авах арга хэмжээ:

- Хэрэв өвчтөн хөнгөн осголттой чичрүүлж байвал өөрийнх нь дулаан үүсэлтээр аажим дулаацуулна. Ингэхдээ дулаалан хучиж халуун цай уулгана. Энэ үед 1 цагийн хугацаанд биеийн халуун 1-2 хэмээр нэмэгдэж байвал хангалттай гэж үзнэ. Энэ хэмжээнд хүрэхгүй бол халуун усанд оруулж идэвхтэй аргаар дулаацуулна.
- Дунд зэргийн болон хүнд осголттой өвчтөнийг эмнэлэгт яаралтай хүргэнэ.

Дасгал 3. Радиогоор цаг агаарын нэн аюултай үзэгдэл (цасан шуурга) болох сэрэмжлүүлгийг 1 цаг тутам мэдээлж эхэллээ. Та ямар арга хэмжээ авах вэ? Тэмдэглээрэй.

1. Малд явсан хүн рүүгээ яаралтай утасдана.
2. Малд явсан хүний араас яаралтай явна.
3. Бусад малчид, холбогдох хүмүүст мэдэгдэнэ.
4. Зарлаж л байдаг, гайгүй биз хэмээн хүлээнэ.
5. Манай мал ойр байгаа юм чинь санаа зоволтгүй, бусад нь ч гэсэн сонсож байгаа биз гэж бодно.
6. Малаа салхи уруудаж гэртээ ирж чадахаар ойр байлгана.
7. Дулаан хувцсаа бэлтгэнэ.
8. Малаа услаад хашаанд хашина.

Дасгал 4. Гэнэт хүйтэн бороо орсноос, саяхан хяргасан хонь, ямаа олноор осгож, малдаа нимгэн хувцастай явсан малчин нэвт норж, бээрч чичрэн, үг яриа нь ойлгомжгүй болсон байв. Та ямар тусламж үзүүлэх вэ? Жагсаан бичээрэй.

САНАМЖ: Осгосон малд анхны тусламж үзүүлэх тухай үзсэнээ ашиглаарай.
(Модуль 6)

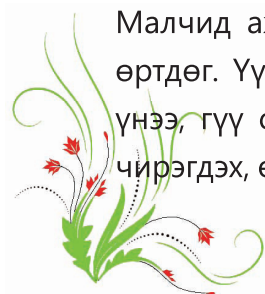
Дуу цахилгаантай бороо. Өдөртөө улам үүлшин орой нар харагдахгүй болж тэнгэр бүрхэн салхигүй гэнэт нам гүм болвол ихэвчлэн аюул болдог. Ширүүн аадар бороо мөндөр орвол богино хугацаанд их ус бууж хүчтэй үер буух, улмаар мал хүн осгох, гэр байшин, мал үерт нэрвэгдэхэд хүрдэг. Аадар бороо өргөн газрыг хамарч байвал аюул бага, харин бага газрыг хамарч байвал аюул их байдаг. Аадар борооны цахилгаан гадаслан бууж байвал ус бага, цахилгаан хөндлөн /гялбаа/ үргэлжилж байвал ус ихтэй байдаг.

Аадар бороо болон үргэлжилсэн хүйтэн бороонд юу анхаарах вэ?

- Аль болох нөмөр нөөлөг сайтай элсэрхэг газар байх,
- Үер ус явах сайр, шуудуу гол газраас зайдуу байх,
- Хүн бүр цув, сольж өмсөх дулаан хувцастай байх,
- Хөнгөн маягийн зүйлээр хийсэн нөмөр хорго, хашаа хороо зэрэг бэлтгэлээ эртнээс базааж оторт гарах,
- Их цахилгаантай бороо эхлэн ороход мотоцикл, морьтой салхи сөрж хурдан явахад аянганд өртдөгийг санах (Дээр үед хүмүүс дуутай борооны өөдөөс зээрд халзан морьтой сөрж давхиж болохгүй аянганд ниргүүлнэ гэдэг байжээ)
- Гэрийн янданг буулгах, цахилгаан хэрэгсэл, гар утас, телевизор, радио зэргийг унтраах,
- Хүйтэн бороонд хонь осговол хуурай элсэнд толгойг нь цухуйлгаад булах,
- Цахилгаантай бороонд хошуурсан малын өмнө зогсохгүй байх (Аянганд өртөж болзошгүй.),
- Шөнө цахилгаантай бороотой үед гэрийн үүдийг нээж мал руу гэрэлтүүлэх, эсвэл хотонд чийдэн дэнлүү зэргийг гэрэлтүүлэх (малын нүд цахилгааны гэрэлд гялбан тасарч гүйдэггүй.)
- Хөгшид хүүхдийг тэнгэрийн муухайд малд явуулахгүй байх,
- Усанд унаж живсэн малыг уснаас гаргаж голын эрэгний мөрөгцөг мэт налуу газар хажуу бөөрөөр нь тавиад, хөл мөчийг нь байн байн хөдөлгөж, гэдсийг нь өөд нь аяархан, илэх

Элдэв гэмтэл бэртлээс хэрхэн сэргийлэх вэ?

Малчид ажлын талбар дээр мал аж ахуйтай холбоотой ямарваа эрсдэлд багагүй өртдөг. Үүнд: Морь малд өшиглүүлэх, хазуулах, мөргүүлэх, чоно, нохойд ноцуулах, үнээ, гүү саах үед өшиглүүлэх, тийрүүлэх, эмнэг догшин мал барихдаа шудруулах, чирэгдэх, өтөг бууцны тоосонд даруулах, хурдан морьноос унах, хуруу гараа булгалах,

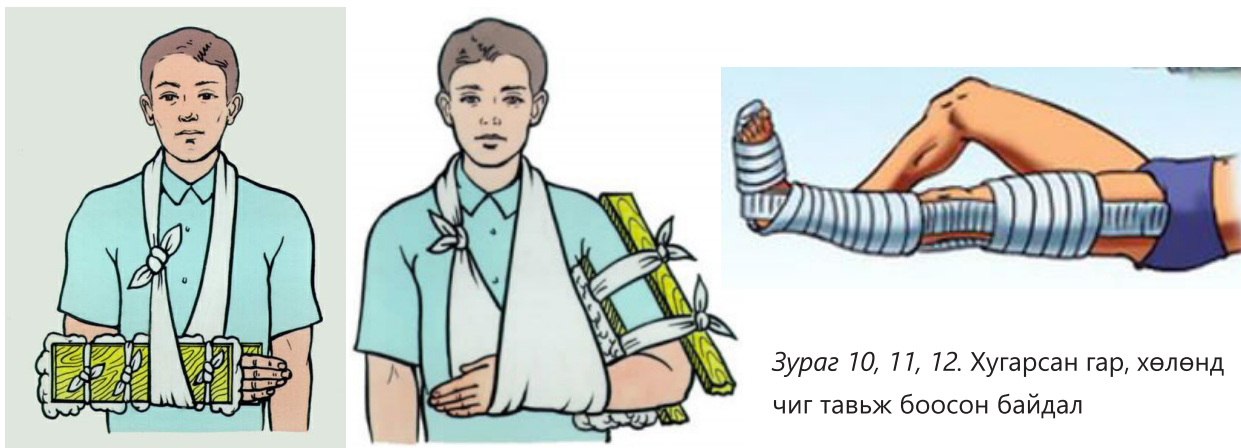

эмнэг сургахдаа унаж бэртэх, зуны халуунд хонины ноос хяргах, хонь хурга хариулах үед нарших, арьс түлэгдэх гэх мэт. Осол гэмтэл авсан тохиолдолд дараах зүйлийг анхаараарай.

Гар, хөлийн яс хугарсан үед үзүүлэх анхны тусламж Гар, хөлийн яс хугарсан үед аль болохоор хөдөлгөөнгүй байхаар чиг тавьж боох хэрэгтэй. Ингэж хөдөлгөөнгүй боохдоо хугарсан хэсгийн дээд, доод хоёр үеийг оролцуулан боодог.

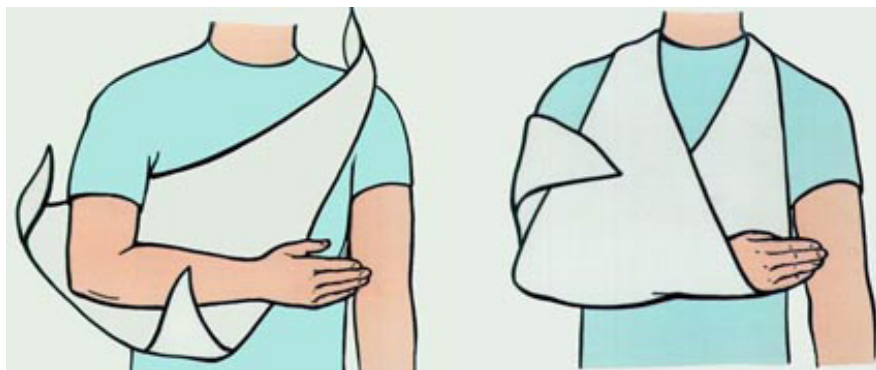
- Чиг нь гулзайж муруйхгүй бат бөх зүйл байна.
- Чигийг арьс зөөлөн эдийг холгохгүй байлгахын тулд зөөллөсөн байна.
- Боолтын сул чангыг тохируулах хэрэгтэй.

Өвчтөний хувцсыг тайлах шаардлагатай бол эрүүл гар, хөлөөс нь эхэлж тайлна. Хувцас өмсгөхдөө гэмтсэн мөчөөс нь эхлэх нь зүйтэй. Өвчтөнийг дамнуурга дээр хэвтүүлэх буюу босгохдоо гэмтсэн мөчийг хөндөхгүйгээр зөөнө.

Зураг 10, 11, 12. Хугарсан гар, хөлөнд чиг тавьж боосон байдал

Үений холбоос сунах ба гэмтэх үед үзүүлэх анхны тусламж Үений холбоос гэмтсэн үед гол төлөв хүчтэй өвддөг. Хэрэв үе хавдаж хөхөрч, хөдөлгөхөд хэцүү, тэмтрэхэд тэсгэлгүй өвдөж байвал энэ үед холбоос сунасан, тасарсан ч байж болно. Гэмтсэн үеэнд нэн яаралтай сойж, хөдөлгөөнийг хязгаарлаад мөс юмуу хүйтэн жин тавь.

Зураг 10, 11, 12. Гарыг сойх байдал

Үе мултрах үед үзүүлэх анхны тусламж Үе мөч хэвийн бус байрлалтай, хөдөлгөөн нь эрс хязгаарлагдсан, эсвэл хөдөлгөх боломжгүй байдаг. Хүчтэй өвдөлт мэдэрнэ. Үе хавагнаж, цус хуралт ч үүсч болох талтай. Ямар ч тохиолдолд мултралаа өөрөө, эсвэл зохих дадал, мэргэжилгүй хүмүүсийн тусламжтайгаар оруулах гэж болохгүй. Мултарсан мөчийг хүнд аль болох эвтэй байдалд хөдөлгөөнгүй болгох хэрэгтэй. Ингэхдээ гэмтсэн үенд чанга боолт хийж дээрээс нь чиг тавих хэрэгтэй. Няцралтын үед няцарсан газар хүйтэн жин тавьж хөндөж даралгүй бэхэлж боо.

Зүсэгдэх, шархтах үед үзүүлэх анхны тусламж Шарх хэрэв гүн бол урсгал усаар сайтар угаа (ойролцоогоор 5 л). Гэхдээ шарханд гүн шигдсэн гадны биетийг авах гэж оролдох хэрэггүй. Хүчтэй цус алдаж байвал гэмтсэн хэсгээс дээгүүр дарж чангалуур боолт хийж цус тогтоохыг хичээ. Чангалуурыг дулааны улиралд 1.5 цаг, харин хүйтэн үед 1 цаг тутамд 5 минут суллаж байх хэрэгтэй. Шарх руу бохир оруулахгүйн тулд шархны эргэн тойрныг спирт (архи, үнэртэй ус) шингээсэн самбай, хөвөнгөөр арчина. Хуурай ариун боолт тавь. Хөнгөн шалбарч зулгарсан нөхцөлд шархыг бүхэлд нь, спиртийн уусмалаар арчиж иод түрхээд боолт тавь.

Түлэгдэлтийн үед үед үзүүлэх анхны тусламж Түлэгдэлт нь хүчтэй өвдөлт өгч байгаа үед өвчин намдаах эм, сандарч тэвдсэн үед тайвшруулах эмд өгнө. Хэрэв түлэгдэлт өнгөц, хүчтэй биш бол 33% спиртийн уусмалаар арчиж ариун боолт хий. Хэрэв түлэгдэлт хүчтэй бол эмч иртэл юу ч хэрэглэхгүй байсан нь дээр.

Хүүхдийг осол, гэмтлээс хамгаалахад анхаарах зүйл

Нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн сайдын 2008 оны 9 сарын 26-ны 007 тоот тушаалаар баталсан насанд хүрээгүй хүнийг ажиллуулахыг хориглосон ажлын байрны жагсаалтад оруулсан ажлыг хүүхдээр хийлгэхгүй байхад анхаарах хэрэгтэй. Тухайлбал:

- Цаг уурын тохиромжгүй, онц аюултай үзэгдэл бий болсон нөхцөлд бог
- Малыг 1000 метрээс илүү зайд оторлох, хариулах ажил,
- Хараа, хяналтгүйгээр ойн дагалт нөөцийг цуглуулах,
- Ойн түймэр унтраах ажил,
- Мал нядалгааны газар ажиллах,
- Өлөнгийн цехт ажиллах,
- Үр тариа, малын тэжээл үйлдвэрлэлд тээрэмдэх, савлах ажил,
- Мансууруулах үйлчилгээтэй болон сэтгэцэд нөлөөлөх эмийн ургамал, түүхий эд цуглуулах ажил,
- Газар тариалангийн механикжсан ажил,
- Амьтан сургагч, эмнэг сургагч /16-аас доош насны хүнийг хориглоно/ зэрэг болно.

Малын халдварт өвчнөөс хэрхэн сэргийлэх вэ?

Гар хуруу шархалсан үед өвчтэй малтай бээлийгүй харьцах, мал туулгах, угаах, тарилга хийх, өвчтэй малын шүүрхий мах идэх, түүхий сүү уух, мал нядлах үед цус нөжтэй холилдох зэргээс малаас хүнд халддаг бруцеллёз, сүрьеэ, боом, бэтэг мэтийн өвчин тусах, эмийн бодист хордох зэрэг эрсдэлд нэрвэгдэх нь бий. Энэ бүхэн бол хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны хувцас хэрэглэлгүй, зааварчилгаа, мэдээлэл, хамгаалалтгүй байдгаас үүдэлтэй юм. Ийм учраас дараах зүйлийг анхаараарай.

Үүнд:

- Мал аж ахуйн ажил хийх үедээ ажлын хувцас, нарны малгай, амны хаалт, гутал, бээлий зэрэг бэртэл, гэмтлээс хамгаалах хөдөлмөр хамгааллын хувцас хэрэгсэл хэрэглэх,
- Мал угаах, тарилга туулгалт хийх хортой нөхцөлд зориулалтын хамгаалалтын хувцас, хэрэгсэлтэй ажиллах,
- Төрж байгаа малын хаг судас, цус шингэнд бээлийгүй гараар хүрэхгүй байх.

Монгол Улсын Их Хурлын 2009 оны
39 дүгээр тогтоолын хавсралт

ТӨРӨӨС МАЛЧДЫН ТАЛААР БАРИМТЛАХ БОДЛОГО

3.2.12. Малчдыг байгалийн гамшгийн үед өмсөхөд зориулсан дулаан, тохиромжтой хувцасаар хангах, энэ чиглэлээр дотоодын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ гэж заажээ.

6. Аюул, гамшгийн үед өмсөх хувцас, хэрэглэх багаж хэрэгсэл

а) Үстэй дээл, малгай, дах, дэгтий, дулаан гутал гэх мэт дулаан хувцас, борооны цув, усны гутал, нарны малгай нүдний шил гэх мэт даарах, хөлдөх, осгох, норох, наршихаас хамгаалах хувцас.

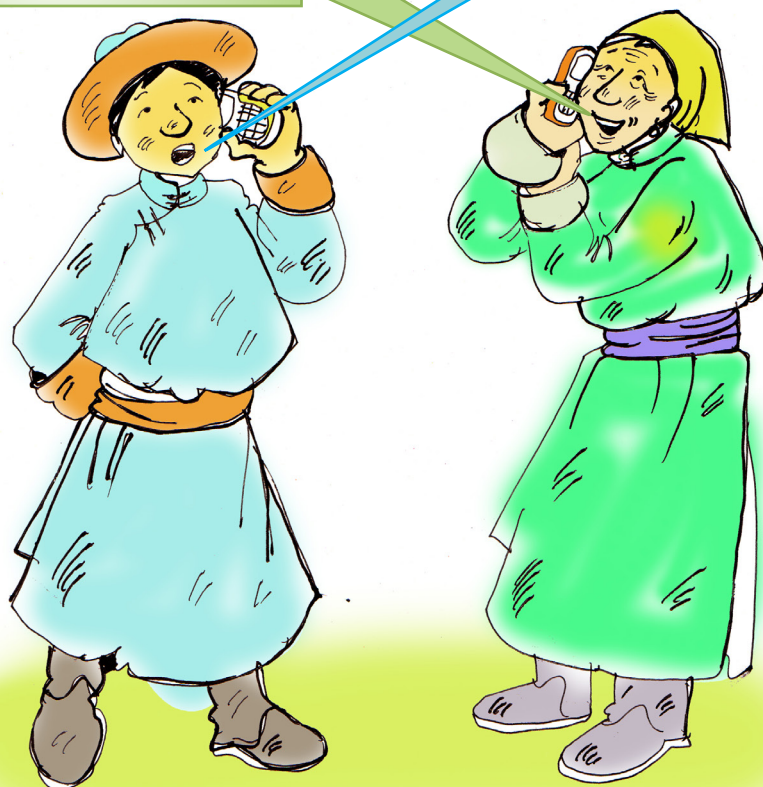

б) Радио, телевиз, гар утас гэх мэт цаг агаарын мэдээ, сэрэмжлүүлэг сонсох, бусдад дамжуулахад ашиглах хэрэгсэл. Цаг агаарын аюулт үзэгдлийн талаар мэдээ авмагц, айл саахалтынхан руугаа утасдаарай.

- Ганаа, цаг агаарын мэдээ сонсож байна уу? Хүчтэй цасан шуурга болно гэж байна.

- Тийм үү, тэгвэл хонио хурдан ойртуулъя

ТӨРӨӨС МАЛЧДЫН ТАЛААР БАРИМТЛАХ БОДЛОГО

3.2.11. Малчин өрх бүрийг 2015 он гэхэд 100 хувь радиотой болгох, цахилгааны эх үүсвэртэй болгох хөтөлбөрийг үргэлжлүүлэх, малчдад цаг агаарын урьдчилан сэргийлэх мэдээ болон зах зээлийн мэдээллийг гар утсаар хүргэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ гэж заажээ.

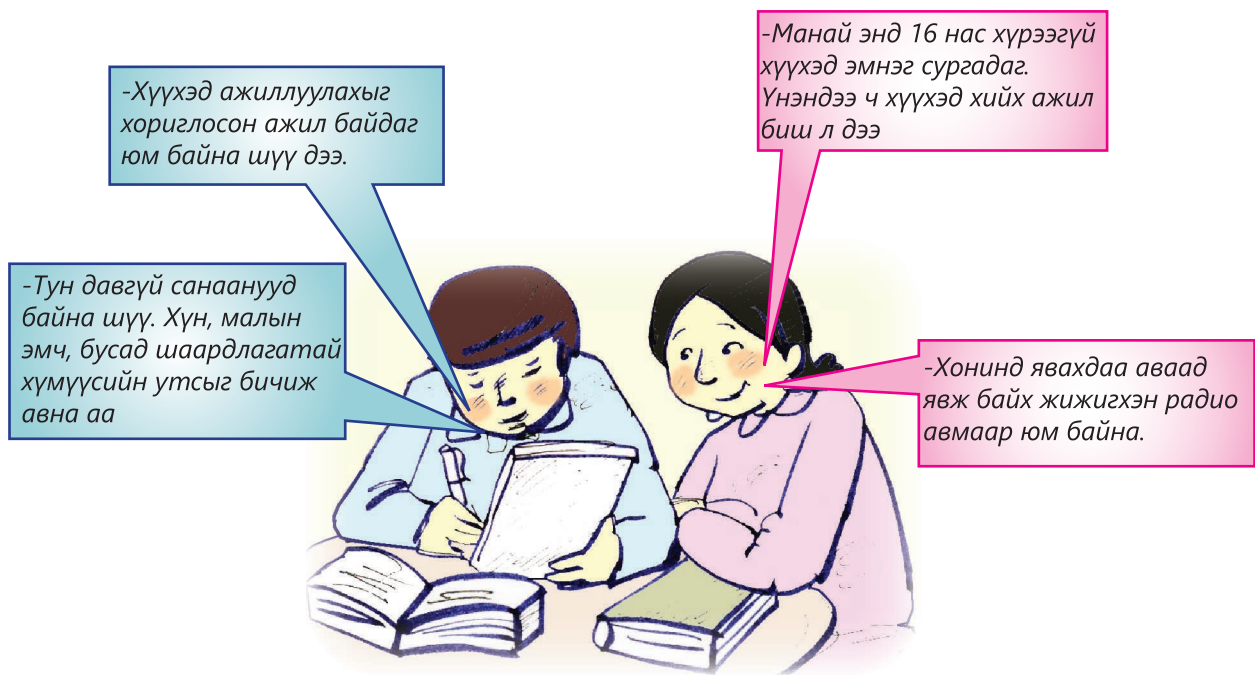
в) Хүрз, жоотуу, хөрөө сүх, араг савар, жижиг тэрэг, тэргэнцэр зэрэг суваг шуудуу ухах, ус шавар чулуу зөөх зэрэг бүхийл ажилд ашиглах багаж хэрэгсэл, зуд, үргэлжилсэн бороонд гал алдахгүй байхаар аргал, хөрзөн, мод, нүүрс нөөцлөх,

...Хэрэв хүйтэн бороо орвол төмөр хүрз олныг бэлд. Хонь осговол нойтон шороогоор булбал даруй сэргэнэ. (То Ван)

Хамтран ажиллаарай

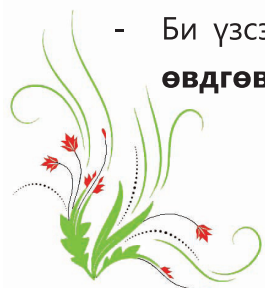

Хүүхэдтэйгээ ярилцаарай

- Аав аа, та хурдан морины цол дуулах гэж байгаа юм уу?
- Цол дуулах гэдэггүй юм, миний хүү. Дуудах гэдэг юм.
- Цолыг яаж дууддаг юм бэ?
- Түрүүлсэн морийг унаач хүүхдээр нь унуулж, олны өмнө гаргаж ирээд, цоллогч жолоог нь өргөж байгаад,

"Уулын цаанаас уралдаад ирдэг
Улам холоос дэгдээд ирдэг
Төмөр зуузай сунган гүйдэг
Түмэн агтнаас түрүүлж гүйдэг" гээд
дууддаг юм

- Аа тийм. Би үзсэн шүү дээ
- Миний хүү том болоод морь уралдах уу?
- Одоо ч уралдмаар байна...
- Морь сайн унаж сурч байгаад уралдана аа. Морь уралдахад өмсдөг хувцас авна.
- Би үзсэн. Зоригт ахын морийг унадаг хүүхдэд байгаа. Тийм **малгай, цээживч, өвдгөвч, тохойвч, гутал** өмсөхгүй бол морийг нь уралдуулдаггүй гэсэн.

✓ **Өөрийгөө шалгаарай**

Асуултад хариулаарай

Д	Асуулт	Мэднэ (чадна)	Муухан мэднэ (чадна)	Үгүй (мэдэхгүй)
1	Ган, зуд, цөлжилтөөс учрах хор уршиг, авах арга хэмжээний талаар мэдэх үү?	☆	○	△
2	Хүчтэй цасан болон шороон шуурга дуу цахилгаантай аадар борооны үед ямар арга хэмжээ авах вэ?	☆	○	△
3	Мал маллахад тусалж буй хүүхдийг осол гэмтлээс хамгаалахад юу анхаарах вэ?	☆	○	△
4	Малаас хүнд халддаг өвчнөөс яаж хамгаалах вэ?	☆	○	△
5	Хөлдсөн, осгосон хүнд анхны тусламж үзүүлж чадах уу?	☆	○	△

2. Тухайн дүрсийг хэдэн удаа сонгосноо доод талын дөрвөлжинд тоогоор бичээрэй. Хэрвээ та ☆-г 6 удаа сонгосон бол түүний доод талын дөрвөлжинд 6 гэх мэтээр тэмдэглээрэй

☆	○	△

Санамж

4-5 байвал, аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах талаар амжилттай суралцаж байна, гэхдээ өөрөө хийж турших шаардлагатай байна гэж үзнэ.

3-4 бол аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах талаар суралцаж байна. Гэхдээ өмнө үзсэн хичээлээ үе үе эргэн харж бататгаж байгаарай.

2-3 байвал, аюул гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдсон үед арга хэмжээ авах талаар шамдан суралцаарай гэж зөвлөж байна.

4. ЦАГ АГААРЫН БАЙДЛЫГ УРЬДЧИЛАН МЭДЭХ ШИНЖ ТЭМДЭГ

Манай орны малчин ардууд эрт дээр үеэс цаг агаарын байдлыг урьдчилан шинжиж, түүний аюул хөнөөлөөс болгоомжлох арвин их туршлага хуримтлуулсаар иржээ. Ард түмний олон жилийн ажиглалт, билэг ухаанаар бүтсэн энэхүү туршлага өнөө үед ч хадгалагдсаар, баяжсаар, ашиглагдсаар байгаа билээ.

Цаг агаарын байдлыг урьдчилан тааварлах шинж тэмдгүүдийг дараахь хэдэн хэсэгт хуваан үзэж болно. Үүнд:

- Амьтдын амьдрал байдалтай холбогдсон шинж тэмдгүүд,
- Ургамлын байдалтай холбогдсон шинж тэмдгүүд,
- Нар, сар, од болон цаг агаарын байдалтай холбогдсон шинж тэмдгүүд,
- Эд юмстай холбогдсон шинж тэмдгүүд.

Мал, амьтдын амьдрал байдалтай холбогдсон шинж тэмдэг

Цаг агаарын өөрчлөлт нь гэнэт явагддаггүй, урьдаас өвөрмөцөөр бэлтгэгдэн явагдах учир түүний нөлөөгөөр мал, адуусан амьтдын амьдралын байдалд өөрчлөлт гардаг. Тэрхүү өөрчлөлтийн нөлөөгөөр илэрч буй шинж тэмдгүүдийг ажиглан цаг агаарын байдлыг урьдчилан тааварладаг байна. Үүнд:

- Өвөл цагт сарлаг уул хяр өндөрлөг газраар нутаглаад байвал дулаавтар,

тэнгэр тогтуун байхын шинж, тал хөндий, нам доор газар нутаглаад байвал хүйтэн шуургатай болохын шинж.

- Үхэр бэлчээрт гарахын өмнө их мөөрөлдвөл цас орох, шуурга шуурах буюу хүчтэй хүйтрэхийн шинж
- Зун нь үхэр, тугал ихээр оодогновол өвөл нь зуд болохын шинж
- Зун цагт үнээ тугалдаа хоргодож мөөрөлдвөл бороо орохын шинж
- Бороо орж байхад бух чөлөөтэй урамдаж явбал тэнгэр цэлмэнэ
- Адуу, үхрийн үс бүрзийж, явж идээшлэх дүр муутай байвал хүйтрэхийн шинж
- Бороо орж байх үед зэлтэй унага унгалдаж, адуу шилгээвэл бороо арилахын шинж
- Өвөл, хавар адуу тал бүр тийшээ тарж идээшилбэл шөнөдөө дулаавтар, салхины уруу харж идээшилбэл шөнөдөө хүйтэвтэр байхын шинж
- Морь зун хамраа дахин дахин тургивал, салхи ширүүсэх, хур орохын шинж, өвөл бол хүйтрэхийн шинж.
- Намар, өвлийн улиралд хонь, ямаа өглөө бэлчихийн өмнө тоглож дэвхрэх, бие биенээ хөөн мөргөлдөх нь тэр өдөртөө буюу дараагийн өдрүүдэд хүйтрэхийн шинж, харин зуны улиралд бол салхи ширүүсэх буюу бороо орохын шинж.
- Өглөө эрт хот руу харахад хонь, ямааны ихэнх нь салхи сөрж хивж хэвтвэл тэр өдөртөө буюу дараагийн өдрүүдэд дулаан байхын шинж.
- Хонь, ямааны хамар түгжирч шуухнан дуугарч байвал тэнгэр бүрхэж хур орохын шинж
- Өвлийн эхэн сард хонь хотноосоо гарч хэвтээд байвал тэр өвөл өнөтэй болохын шинж
- Нядалсан хонины гүзээний үс их байвал, өвөл цас их орохын шинж. Хонины үс хөвсийж, чийглэг нойтон болох нь хур бороо орохын шинж гэдэг.
- Уулын бор гөрөөс намрын эхний цасны үеэр модны зах, хамар хяраар хэвтрээ засвал өвөл нь өнтэй болдог.
- Буга орой дуудвал өвөл өнтэй болно.

Хойлог шувуу нам доор газар нутагт орж ирвэл уулархаг нутагт цас их орж, хүйтэрнэ.

Өвлийн цагт ятуу олширвол зуд, ховор байвал өнтэй болохын шинж.

Тоодог өвөлжвөл өнтэй болохын шинж

- Аргал угалз уулын толгой харж, нөмөр энгэр газар олноороо бөөгнөрөн зогсвол хүйтэрч цасан шуурга болохын шинж гэдэг.
- Усны шувуу намар орой маш дээгүүр нисэн буцвал өнтэй өвөл болохын шинж, доогуур нисэж буцвал зудархуу өвөл болохын шинж гэдэг.
- Болжмор сүрэг сүргээрээ бөөгнөрөн дахин дахин нисэж буугаад биеэ ойр ойрхон сэгсрэх нь хүйтрэхийн шинж байдаг.
- Хэрээ мод, чулуу, хот хороон дээр сууж орилбол хавар, намрын улиралд шороо шуурах, өвлийн улиралд цас их орохын шинж байдаг.
- Өвлийн цагт хачиг үзэгдвэл тэр өвөл өнтэй болно гэдэг.
- Цох хорхойнуудын нуруун дээр шороо наалдсан байвал бороо орохын шинж.
- Сохор номингийн овоо олширвол цахилгаан ихтэй бороотой жил болохын шинж, зун цагт эрвээхэй, цох хорхой элбэгшвэл удахгүй бороо-шихын тэмдэг гэдэг.
- Тахиа бөөгнөрч газар их ухвал хүйтрэхийн шинж.
- Улаан хушуут, хар шувуу бөөнөөр нисэж ихээр шуугилдвал удахгүй шуурга шуурахын шинж.
- Хараацай нилээд өндөрт нисэж байвал, цаг агаарын байдал цэлмэг тогтуун байхын шинж, доогуур нисэж байвал удалгүй бороо орох буюу бүрхэг байхын шинж.
- Хөхөө эрт донгодвол зун богино болж, намар эрт эхлэхийн шинж.
- Ойн шаазгай тал буюу уулын хөндийд гарч бөөгнөрөн явж идэшлэж байвал цас их унаж, зуд болохын шинж.
- Дэвхрэг, голио элбэгшвэл ган болохын шинж.
- Голио их шуугих нь намар урт сайхан болохын шинж.
- Ялаа шумуул усны гадаргууд ойрхон нисвэл тэнгэр муухай болохын шинж.
- Зөгий өглөө эрт үүрнээсээ нисвэл дулаан сайхан өдөр болох ба харин нилээд бүрзгэрдүү байдалтай болж дуу муутайхан далавчаа олон дахин хөдөлгөвөл хүйтрэхийн шинж.
- Үхэр оготоно, ам цагаан хулгана, хөөөгөө их цуглуулбал өвөл нь зудтай, бага цуглуулбал өнтэй болохын шинж.
- Үхэр оготно үүрээр их дуугарвал өвөл нь өнтэй болох, үүрээр дуугарахгүй бол зуд болохын шинж.
- Говь нутагт могой нүхнээс гарч ил явах нь олширвол бороо орохын шинж
- Мэлхий усны гадаргуугаас дөнгөж хамрынхаа үзүүрийг цухуйлган гуаглабал цаг агаар муудаж шуурга тавихын шинж.
- Мэлхий уснаасаа холдож гуагалан явбал цаг агаар дулаан байхын шинж.
- Намгийн мэлхий үдшийн цагаар удаан хугацаагаар гуаглабал маргааш нь цэлмэг сайхан өдөр болохын шинж.

- Тарвага эрт хөөөгөө цуглуулж эрт ичвэл өвөлдөө хүйтэрч зуд болохын шинж. Хөөөгөө бага цуглуулж орой ичвэл өвөлдөө өнтэй болохын шинж.
- Тарвага ичээгээ нүхний аманд ойрхон түгжвэл өвөлдөө өнтэй болохын шинж, ичээгээ цаана хол түгжвэл зуд болохын шинж.
- Тэнгэр бүрхэг байхад тарвага хошгирвол тэнгэр цэлмэхийн шинж.

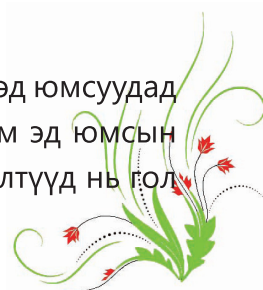
Ургамлын байдалтай холбогдсон шинж тэмдэг

Ургамлын өсөлт хөгжилт нь хөрсний ба агаарын халуун, хүйтний байдал, чийгийн хэмжээ, нарны гэрлийн элч зэргээс шууд хамаарна. Түүнээс гадна цаг агаарын байдал (чийг, халуун хүйтний байдал, нарны элч, үүлний хэмжээ) өөрчлөгдөхөөр түүнийг дагаж ургамлын байдал мөн өөрчлөгдөх бөгөөд энэ нь зарим тохиолдолд цаг агаарын байдлыг мэдэхэд тус болдог явдал бий. Үүнд:

- Ургамал ногоо ишээ ургаж гүйцээгүй байхад толгойлж цэцэглэх нь хойшдоо гандуу байхын шинж.
- Ургамал ногоо намар гандаж шарласны дараа энгэр, нөмөр газраар дахин хэнзлэн нялхарч ургавал өвөл өнтэй болохын шинж.
- Ногоо шарлахдаа шингэрэх байдалтай шарлавал зудархуу өвөл болох ба шингэрэлгүй хэвийн байдалтай шарлавал өвөл өнтэй болохын шинж.
- Уулын мод оройгоосоо эхлэн шарлаж навч шилмүүс нь удаан унавал зудархуу болохын шинж. Доод талаасаа эхлэн шарлаж, навч шилмүүс нь түргэн унавал цас багатай дулаан өвөл болохын шинж.
- Бэлчээрийн ногоо эрт хүрэнтэж толгойлвол өвөлдөө зудархуу болохын шинж.
- Яргуй хээр тал газарт өндөр иштэй ургавал өвөл нь цас орохын шинж.
- Хазаар өвс их ургавал тэр жилийн өвөл нь цас их орохын шинж.
- Багваахай цэцэг их ургавал бороо ховортой зуншлага муу байхын шинж.
- Голын орчмоор цахилдаг хавар эрт цэцэглэвэл зунд нь гандуу байхын шинж
- Цагаан түрүү (уул) өвс их ургавал зундаа гандуу байх, өвөлдөө цас их орохын шинж.
- Хавар ногоо гарахаас өмнө мод навчлах нь гандуу зуншихын шинж.
- Хангай газар зуны эхэн сард цагаан цэцэг их ургавал хур бороо орохын шинж.
- Хялгана их шивээлж ургавал өвөл нь цас их орохын шинж.
- Алтан хундага цэцэг хумхих, хадны (жимсний) навч хумхих хонхон цэцэг хумхих, сэдэргэний навч хумхих зэрэг нь тэнгэр бүрхэж, бороо орохын шинж.

Эд юмстай холбогдсон шинж тэмдэг

Цаг агаарын байдлын өөрчлөлтүүд нь бидний орчин тойронд байгаа бүх эд юмсуудад зохих хэмжээний нөлөөгөө үзүүлдэг тул энэ нөлөөний үйлчлэлээр зарим эд юмсын гадаад байдал мэдэгдэхүйц өөрчлөгддөг. Эд юмсын мэдэгдэхүйц өөрчлөлтүүд нь гол

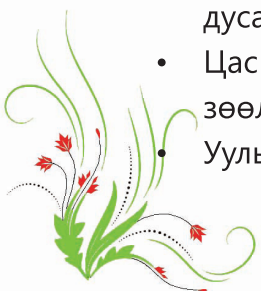
төлөв агаарын чийгийн өөрчлөлтүүдтэй холбоотой байдаг байна. Үүнд:

- Ноос, хялгас буюу олсоор хийсэн гэрийн оосор бүч бүслүүр агшиж чангарах нь тэнгэр бүрхэж, хур бороо орохын шинж.
- Эсгий, даавуу бүрээс, ялангуяа брезентэн бүрээс агшиж чангарах нь мөн тэнгэр бүрхэж хур бороо орохын шинж.
- Аргал муу шатах нь тэнгэр бүрхэж, хур бороо орохын шинж.
- Яндангийн утаа эгц дээшээ хөөрч байвал цаг агаар тогтуун цэлмэг байхын шинж.
- Яндангийн утаа хөөрөхгүй гэрт хоргодож, хажуу тийшээ хийсвэл салхи ширүүсэн тэнгэр бүрхэж, хур тунадас орохын шинж.
- Тогоо, зуухны хөө шатвал хүйтрэхийн шинж.
- Гансны бохь түгжирч ус гоожвол тэнгэр бүрхэж хур бороо орохын шинж.
- Хувцас болон бусад эд материал чийг даавал хур бороо орохын шинж.
- Савтай давс чийгтэж нойтон болбол тэнгэр бүрхэж хур тунадас орохын шинж.
- Шир савхин эдлэлүүд зөөлөрвөл хур бороо орохын шинж юм.

Нар, сар, од болон цаг агаарын байдалтай холбогдсон шинж тэмдэг

Нар, сар, од гарагсын байдал нь агаарын доод давхаргуудын халуун хүйтэн, чийгийн өөрчлөлтийг зарим талаар тодорхойлж заадаг байна. Энэ шинж тэмдгүүдийн дотроос шинжлэх ухааны үндэслэлтэй зарим хэсгийг нь доор жагсаав. Үүнд:

- Нар улайж жаргавал маргааш нь хур тунадасгүй байх ба шөнөдөө хүйтэн өдөртөө дулаан байхын шинж.
- Нар жаргахад бүрхэг, тэнгэрийн хаяа улайхгүй байвал тэнгэр бүрхэж хур тундас орохын шинж.
- Нар, сар хүрээтэх буюу гурван нар гарвал салхи ширүүсч тэнгэр бүрхэн хур тундас унаж хүйтрэхийн шинж. Хүрээний хэмжээ жижгэрвэл удалгүй тэнгэр бүрхэж хур тунадас орно.
- Од анивалзах нь ихэсвэл шөнөдөө хүйтэрнэ.
- Үдэш оройн цагаар салхи ширүүсвэл тэнгэр муудаж, шуурга шуурах, цас, бороо орохын шинж, оройдоо тэнгэр цэлмэж, салхи намжвал маргааш нь тогтуун сайхан өдөр болохын шинж.
- Бороо орж байхад зүүн урд, зүүн зүгт солонго татвал бороо арилахын шинж.
- Бороо орсны дараа үүл хойшоо нүүж байвал дахин бороо орохын шинж.
- Үүл урагшаа нүүж байвал тэнгэр цэлмэг, дахин бүрхэхгүй, хур тунадас унахгүйн шинж.
- Цас, борооны дусал, ширхгийн хэмжээ жижиг бол орох нь удаан байх ба дусал, ширхэг нь том бол үргэлжлэх нь богино байна.
- Цас бороо орж байхад салхи ширүүн байвал тэнгэр удахгүй гийдэг, салхи зөөлөн байвал цас, бороо удаан ордог.
- Уулын оройгоор будан манан татвал удалгүй салхи ширүүсч хур тунадас

орохын шинж.

- Зуны улиралд өдөр нь их халуун, шөнө нь хүйтэвтэр байвал гандахын шинж.
- Аадар борооны үеэр дуу цахилгаан бага байвал их ордог, дуу ихтэй бол бага ордог.
- Өвлийн улиралд газар дээрх үүлний сүүдэр тод байвал өнтэй болохын шинж.
- Тэнгэр цэлмэг байснаа үүл тэнгэрийн хаяанаас уртаар сунаж бий болбол цас бороо орох, салхи ширүүсэн шуурга шуурахын шинж.
- Шөнөдөө манан үүсвэл маргааш нь хур тунадасгүй байхын шинж.
- Өглөөгүүр тэнгэрт нэг төвшинд суурьтай, бие биедээ угсралдсан нохойн шүд шиг хэлбэрийн жижигхэн цагаан үүл гарвал үдээс хойш дуутай бороо орохын шинж.
- Өглөөний манан дээш хөөрч үүл болбол бороо орохын шинж, газар дээрээ замхарвал цэлмэг байхын шинж юм.

5.МАЛЫН ИНДЕКСЖҮҮЛСЭН ДААТГАЛ

Эрсдэл гэж ямар нэг аюулын нөлөөгөөр их, бага хэмжээний хохирол учрахыг хэлдэг. Малчин хүний хувьд ган, зуд, цөлжилт зэрэг аюул гамшиг болон малын өвчнөөр мал сүрэг үхэж үрэгдэх, түүний улмаас амсах эд хөрөнгийн болон сэтгэл зүйн хохирол учрах магадлалыг ойлгож болох юм. Эрсдэлийн даатгалд даатгуулах нь, малчин Танд ямар ашигтай бол? Бодож үзээрэй.

Малын индексжүүлсэн даатгал (МИД) гэж юу вэ?

Индексжүүлсэн даатгал гэдэг нь тодорхой статистик үзүүлэлтэд үндэслэн даатгалын нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлдог даатгалын нэг хэлбэр юм.

Их хэмжээний нутаг дэвсгэрийг хамарсан малын хорогдол гарахад даатгалын компаниудад хохирлыг барагдуулах санхүүгийн нөөц бололцоо байдаггүй байсан. Харин индексжүүлсэн даатгал нь Монголын нөхцөлд их тохиромжтой бөгөөд малчдад өөрийн эрсдэлийг бие даан удирдах санхүүгийн арга механизмыг бий болгох зорилготой. Малын индексжүүлсэн даатгал гэдэг нь малын хорогдлын хувь хэмжээг даатгуулагч малчин өрхийн түвшинд бус, харъяалагдах сумын түвшинд тодорхойлон нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтоох зарчимтай даатгал юм.

МИД –д хамрагдах ёстой юу?

МИД-д сайн дураар даатгуулна. Нэгдүгээрт, заавал даатгуулах нь хүмүүс даатгуулах шаардлагатай үед өөрсдийн эрсдэлийг нэмэгдүүлэх эсвэл эрсдэлээс хамгаалах бусад арга хэрэгслийг ашиглахаа байж анхаарал суларсны улмаас учрах хохирлын хэмжээ нэмэгдэх талтай.

Хоёрдугаарт, хэрвээ Монгол Улсын бүх малыг даатгасан үед зуд болоход ойролцоогоор

900 сая долларын хохирол учирна. Энэ нь даатгалын хураамжаас 80 дахин их хөрөнгө бөгөөд Монголын даатгалын салбар ч, Засгийн газар ч энэ хохирлыг барагдуулах санхүүгийн бодит бололцоогүй юм. Иймд одоогийн байдлаар МИД-ыг сайн дурын даатгал байдлаар нэвтрүүлж байна.

Малчид малаа даатгуулахдаа ямар хэмжээний хураамж төлөх вэ?

Малчид өөрсдийн оршин амьдарч байгаа аймаг, сумаас хамааран өөр өөр хувь хэмжээгээр даатгалын хураамж төлнө. Мөн даатгалын хураамжийн хувь хэмжээ даатгуулах малын төрлөөс хамааран ялгаатай байна. Жишээлбэл: Увс аймгийн малчин Хэнтий аймгийн малчнаас тэрчлэн, Увс аймгийнхаа бусад сумдын малчдаас бага зэрэг ялгаатай хураамж төлнө. Малчид даатгуулах малынхаа зах зээлийн үнийн 0-100 хувиар тооцож даатгуулах үнэлгээг сонгоно.

Малаа малын индексжүүлсэн даатгалд яаж даатгуулах вэ?

МИД-ыг тухайн орон нутагт борлуулах эрх бүхий даатгалын компанийн төлөөлөгчөөр дамжуулан хамрагдана. Өөрөөр хэлбэл танай суманд байгаа тусгай гэрчилгээ бүхий МИД-ын төлөөлөгчөөр дамжуулан тус даатгалд хамрагдана. Дэлгэрэнгүй мэдээллийг сумынхаа МИД-ын төлөөлөгчөөс аваарай.

Малынхаа талыг буюу хэсэгчлэн даатгуулж болох уу?

МИД-д малыг хэсэгчлэн даатгахгүй. Өөрөөр хэлбэл, малаа МИД-д даатгуулахыг хүссэн малчин өөрийн мал сүргийг цөөлж таслах юм уу, тодорхой нас хүйсээр нь ялган даатгуулахгүй. Харин мал сүргийн нийт үнэлгээнээс тодорхой хувиар тооцон даатгуулж болно. Энэ нь малчин та даатгуулахыг хүссэн тухайн төрөл малынхаа зах зээлийн нийт үнэлгээг тогтооно гэсэн үг. Өөрөөр хэлбэл, зах зээлийн нийт үнэлгээнээс чухам хэдэн төгрөгөөр малаа үнэлэн даатгуулахаа сонгон хэсэгчлэн даатгуулж болно. Жишээлбэл: Малчин танд нэг бүр нь 50000 төгрөгөөр үнэлэгдэх үнэтэй 600 хоньтой гэж үзвэл танд нийт 30 сая төгрөгийн үнэтэй хонин сүрэг байна гэсэн үг юм. Тэгвэл малчин та энэхүү 30 сая төгрөгийн хонин сүргээ нийт үнэлгээний 0-100 хувиар тооцон, малаа хэдэн төгрөгөөр даатгалд хамруулахаа өөрөө сонгож шийднэ.

Дасгал 4. Ганаа, Болороо хоёр тус бүр нь дунджаар 70000 төгрөгөөр үнэлэгдэх 200 хонь, тус бүр нь дунджаар 50000 төгрөгөөр үнэлэгдэх 60 ямаагаа 3 увиар даатгуулахаар тооцоо хийжээ. Суралцагч Та ч гэсэн малаа даатгуулах тооцоо хийгээрэй.

Малын төрөл	Нэг бүрийн үнэ (төг)	Бүгд (төг)
	70 000	14 000 000
	50 000	3 000 000
Малын нийт үнэ	120 000	17 000 000
3 %-иар даатгуулах мөнгөн дүн	$17\,000\,000 : 100 \times 3 = 510\,000$	

Мал хорогдсон тохиолдолд акт тавиулах шаардлагатай юу?

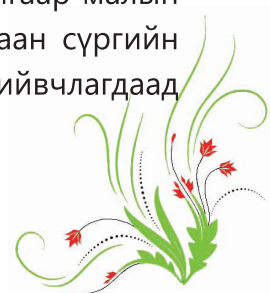
Малчин та МИД-д малаа даатгуулсан тохиолдолд хорогдсон малын талаар акт баримт гаргах шаардлагагүй юм.

Сумын хорогдлын босго үзүүлэлтийг яагаад 6 хувь гэж тогтоосон бэ?

Олон жилийн судалгаанаас үзэхэд Монгол орны хэмжээнд малын хэвийн хорогдлын хэмжээ 4 хувь байдаг. Харин индексжүүлсэн даатгалын хувьд малын хорогдол 6 хувиас хэтэрсэн тохиолдлыг тодорхой нутаг дэвсгэрийг хамарсан эрсдэл, гамшгийн улмаас малчдад учрах хохирол гэж үзэн тус даатгалаар хамгаалах зорилготой. Өөрөөр хэлбэл зуд, халдварт өвчин, хулгай, чоно араатанд алдах, зэрэг бүхий л төрлийн хорогдлыг босго үзүүлэлтийн хүрээнд хамруулан тооцоод 6 хувиас давсан хохирлыг нийтийг хамарсан гамшгийн улмаас үүссэн хохирол хэмээн үзэж МИД-д даатгана. Босго үзүүлэлтийг 6 хувиас багаар тогтооход даатгалын хураамжийн хувь өндрөөр тогтоогдож, малчдад санхүүгийн дарамт учруулж болзошгүй тул одоогийн байдлаар босго үзүүлэлтийг 6 хувиар тогтоосон байгаа. Түүнчлэн малчид 6 хувь хүртэлх хорогдлыг өөрсдийн нөөц бололцоогоор даван туулах боломжтой бөгөөд цаашид иймэрхүү хорогдлыг даатгах бүтээгдэхүүнийг даатгалын компаниуд малчдад санал болгох боломжтой.

Ямар нөхцөлд нөхөн төлбөр авах эрх нээгдэх вэ?

Тухайн сумын гарсан хорогдол малын төрөл тус бүр дээр босго үзүүлэлт болох 6 хувиас давсан тохиолдолд МЭД-ны даатгалын тохиолдол бүрдэж, даатгуулсан малчид нөхөн төлбөр авна. Хорогдлын босго үзүүлэлтийг зууны нарийвчлалтайгаар малын төрөл тус бүрээр тооцоолно. Жишээлбэл: Сумын малын хорогдол ямаан сүргийн хувьд 10.245% байвал $4.24\% (10.245\% - 6.00\% = 4.245\%)$ зуутын орноор нарийвчлагдаад 4.25% -иар тооцогдоно.

Нөхөн төлбөрийн хэмжээг хэрхэн тогтоох вэ?

Даатгалын тохиолдол бүрдэж нөхөн төлбөр олгох болсон үед даатгуулагчийн малаа үнэлсэн үнэлгээг үндэслэн нөхөн төлбөрийг олгоно. Өөрөөр хэлбэл, даатгалын хураамжийг тооцоолоход ашигласан малын үнэлгээг үндэслэн нөхөн төлбөрийн хэмжээг тодорхойлно. Жишээлбэл: Нэг ямааны зах зээлийн үнэ 30 000 төгрөг бөгөөд 100 ямаатай малчны даатгуулах нийт үнэлгээ 3 000 000 төгрөг байжээ. Харин малчин 100 ямаагаа 2 000 000 төгрөгөөр үнэлэн даатгуулж, 3 хувиар бодож хураамж болох 60 000 төгрөгийг төлжээ. Ямаан сүргийн сумын хорогдлын хувь 15% байв. Энэ тохиолдолд малчин 9% ($15\% - 6\% = 9\%$)-иар нөхөн төлбөр авах бөгөөд нөхөн төлбөрийн хэмжээ нь хураамж тооцож төлсөн 2 000 000 төгрөгийг 9%-иар үржүүлсэнтэй тэнцүү байна. Малчин 180 000 төгрөгийг нөхөн төлбөрт авна. Харин малчин 90 000 төгрөгийн хураамж төлсөн бол 9%-ийн хорогдлын үед 270 000 төгрөгийн нөхөн төлбөр авах боломжтой юм. Иймд даатгуулсан малчны авах нөхөн төлбөрийн хэмжээ нь нэг талаас малаа үнэлсэн үнэлгээ нөгөө талаас төлсөн хураамжийн хэмжээтэй шууд хамааралтай юм. Малчин хэдий чинээ өндөр үнэлгээгээр малаа даатгуулна төдий чинээ их хураамж төлөх боловч буцаан авах нөхөн төлбөрийн хэмжээ тэр хэмжээгээр өндөр байна.

Даатгуулсан малчны мал хорогдоогүй ч сумын хорогдол 6 хувиас дээш гарсан тохиолдолд нөхөн төлбөр авна гэдэг үнэн үү?

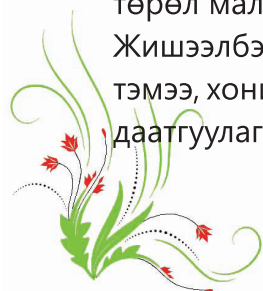
Индексжүүлсэн даатгалын гол онцлог нь сумын түвшний малын хорогдлоор даатгуулсан бүх малчдад нөхөн төлбөр олгох тул тухайн сумын хорогдол 6%-иар тогтоосон босго үзүүлэлтээс давсан тохиолдолд даатгуулсан бүх малчдад нөхөн төлбөр олгодог. Иймээс малын хорогдол нь босго үзүүлэлт 6 хувьд хүрээгүй ч сумын хорогдол 6 хувиас давсан тохиолдолд сумын хорогдлын түвшингээр даатгуулсан малчид нөхөн төлбөр авна.

Сумын нийт малын хорогдол 6 хувьд хүрэхгүй бол яах вэ?

Сумын малын хорогдлын хувь хэмжээ босго үзүүлэлт 6 хувьд хүрээгүй тохиолдолд даатгалын тохиолдол бүрдэхгүй бөгөөд даатгуулсан малчдад нөхөн төлбөр олгогдохгүй. Өөрөөр хэлбэл, тухайн малчны малын хорогдол 6 хувиас давсан боловч сумын хорогдлын түвшин босго үзүүлэлтэд хүрээгүй тохиолдолд уг малчин нөхөн төлбөр авахгүй.

Нөхөн төлбөрийг сумын нийт мал 6 хувиас давж хорогдсноор авах уу эсвэл тухайн төрлийн малын хорогдол 6 хувиас давсан тохиолдолд авах уу?

Босго үзүүлэлтийг малын төрөл тус бүрээр (хонь, ямаа, үхэр, адуу, тэмээ) сумын түвшинд тооцоолон гаргана. Иймд тухайн төрлийн малын хорогдол сумын түвшинд тогтоосон босго үзүүлэлтээс давсан тохиолдолд тус төрлийн малаа даатгуулсан малчид нөхөн төлбөр авна. Харин сумын нийт мал 6 хувиас дээш хэмжээгээр хорогдсон ч тухайн төрөл малын хорогдол босго үзүүлэлтэд хүрээгүй бол нөхөн төлбөр олгогдохгүй юм. Жишээлбэл: Даатгуулагч хонь, үхэр, тэмээгээ даатгуулсан бөгөөд сумын хэмжээнд тэмээ, хонин сүргийн хорогдол 14%, үхэр сүргийн хорогдол 5% гарчээ. Энэ тохиолдолд даатгуулагч хонь болон тэмээн сүрэгтээ 6% ($14\% - 6\% = 8\%$)-ийн нөхөн төлбөр авна.

Нөхөн төлбөрөө хэдийд авах вэ?

МИД-д хамрагдан малаа даатгуулсан даатгуулагч хэрэв даатгалын тохиолдол бүрдэж нөхөн төлбөр авах болсон тохиолдолд даатгалын гэрээ байгуулагдсанаас хойш ойролцоогоор 12-оос 16 сарын дараа нөхөн төлбөрөө авах боломжтой. Хагас жилийн мал тооллогын дүн гарч даатгалтай малчдад олгох нөхөн төлбөрийн хэмжээг тооцоолж, малчдын нэрийн дансанд шилжүүлснээр 8-9 дүгээр сард нөхөн төлбөр авах боломжтой.

Даатгалд хамрагдах хугацаа хэдээс хэдэн сарын хооронд вэ?

Мал сүргээ даатгалд хамруулах хүсэлтэй малчин нь 4 дүгээр сараас 7 дугаар хүртэлх хугацаанд даатгалын эрх бүхий аль нэг компанийг сонгон малаа даатгуулна. Дурдсан хугацаанаас бусад саруудад даатгалын компаниуд нь малын даатгалаар гэрээ байгуулахгүй, борлуулалт хийхгүй.

Аль аймгийн малчид МИД-д хамрагдах боломжтой вэ?

2012 оноос бүх аймгуудад МИД төсөл хэрэгжиж байгаа тул бүх аймгийн малчид МИД-д хамрагдах боломжтой болно.

2009 онд төслийн зорилтот аймгуудаас нийт 5628 малчин өрх МИД-д хамрагдаж, 190 сая төгрөгөөр мал сүргээ даатгуулсан байв. 2009-2010 оны зудаар малын хорогдол ихтэй байсан Хэнтий, Увс, Баянхонгор, Сүхбаатар аймгийн 57 сумын 4706 малчин нийт 1,8 тэрбум төгрөгийн нөхөн төлбөрийг МИД-ын сангаас хүлээн авсан байна.

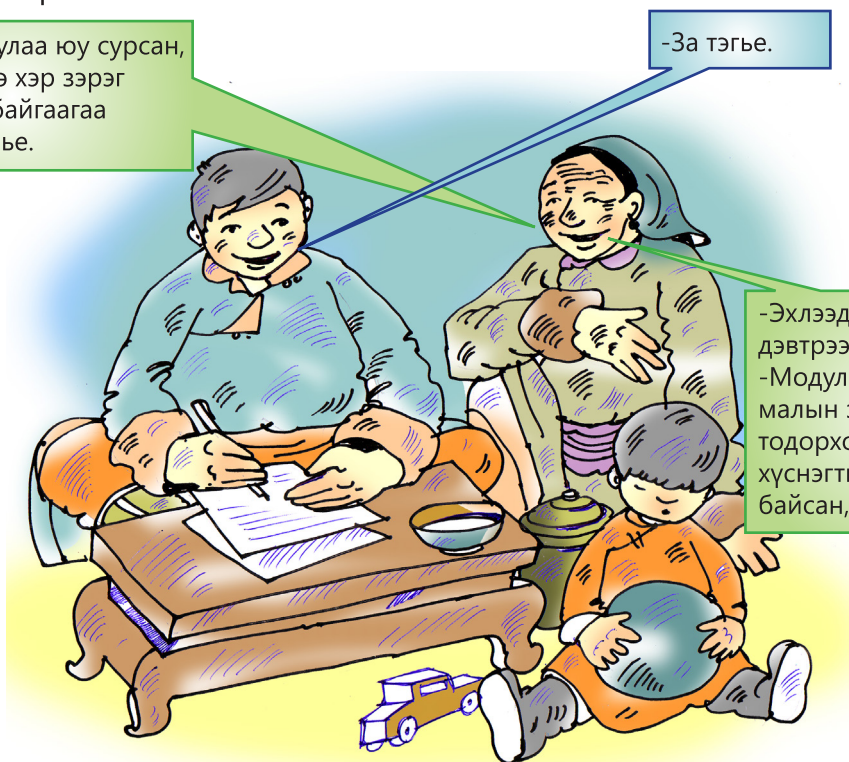

МИД-дийн талаар сумынхаа МИД-ийн төлөөлөгчөөс нэмэлт зөвлөгөө аваарай.

-За одоо хоёулаа юу сурсан, сурсан зүйлээ хэр зэрэг хэрэгжүүлж байгаагаа хамтран үнэлье.

-За тэгье.

-Эхлээд тэмдэглэлийн дэвтрээ үзүүл дээ.
-Модуль 6-д буй малын зарим өвчний тодорхойлолтын хүснэгтийг үргэлжлүүлэх байсан, тийм үү?

Адиа Ганаа хоёр асуулт бүрээр Ганаад оноо өгч, нэгтгэн дүгнэв. Ганаа 46 оноо авсан болохоор Адиа **“Сурсан зүйлээ сайн хэрэгжүүлж байна”** гэсэн үнэлгээ өгөв.

Үнэлгээний хүснэгт

(сайн-“5” оноо, дутуу-“3” оноо, муу-“0” оноо)

№	Үнэлэх үзүүлэлт	Хэрэгжүүлсэн байдал			Нийт оноо
		Сайн	Дутуу	Муу	
1	Тэмдэглэлийн дэвтрийн баяжуулалт	5			5
2	Модуль 6-д байхгүй өвчний тухай мэдээллээр байжуулсан (хүснэгтэн мэдээлэл)	5			5
3	Хүүхдийг морь унуулж сургахад шаардлагатай бэлтгэлийг хангасан	5			5
4	Гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, тохиолдвол хор уршгийг нь бууруулах ажил санаачилж бусдыг уриалан оролцуулсан эсэх			0	0
5	Аюул гамшгийн үед хэрэглэх хувцас хунар, багаж хэрэгслийн бэлтгэлтэй байгаа эсэх	5			5
6	Радио, гар утас, яаралтай үед холбоо барих утасны дугаар байгаа эсэх	5			5
7	Хүүхдийн туслалцаа авахдаа тэднийг ажиллуулахыг хориглосон ажил хийлгэхээ зогсоосон эсэх	5			5
8	Хүйтэн, дулааны улиралд, өвчтэй малтай харьцахдаа өмсөх хөдөлмөр хамгааллын хувцастай болсон эсэх	5			5
9	Цаг агаарын мэдээ, мал, амьтан, ургамал, эд юмс, од гаригсын шинжийг ажиглаж, амьдралдаа ашиглаж байгаа эсэх	5			5
10	Малын индексжүүлсэн даатгалын талаар нарийвчлан судалж тооцож байгаа	5			5

Тайлбар:

Үнэлгээний хугацаанд амжаагүй ажлаа хийж гүйцэтгэсний дараа дахин үнэлүүлж тооцуулж болно.

45-50 оноо – Сурсан зүйлээ сайн хэрэгжүүлж байна.

40-44 оноо – Хэрэгжүүлэх эхлэл санаачлага байна.

35-39 оноо – Хэрэгжүүлэх оролдлого байгаа боловч тодорхой амжилт гараагүй байна.

30-34 онооноос бага бол – Хэрэгжүүлээгүй.

Ганаа “Сурсан зүйлээ сайн хэрэгжүүлж байна” гэсэн үнэлгээ аваад, дуугаа дуулан гэрийн зүг одов. Энэ хөөрхөн дуулдаг хүүд хурдан морины цол цээжлүүлээч. Одоо наадам болох гэж байхад, морь цоллох байлгүй гэж Даниа (Адиагийн өвгөн) зөвлөв.

Үг. Ж. Шагдар
Ая. Цогоо

Доохноо болбол замын хар алхаатай
Дээхнээ болбол задгай суман хатираатай
Адуун сүргийн манлай болон дүүхэлзээд
Эзэндээ ээлтэй эмээлт хурдан морь мину зээ
Аа аа аа морь мину зээ

Уужуу талдаа усан тэлмэн жороотой
Уулын даваанд шандас цуцаж сульдаагвй
Улайдам халуунд уулын салхийг шуугиулдаг
Намайг жаргаасан насны жавхлант морь мину зээ
Аа аа аа морь мину зээ

Наадамд болбол торгон жолоо сунгаастай
Нарийн ганзага сугсран наадах гараатай
Согоо чихээ солбин солбин сортолзоод
Түмний манлай тегелдөр хурдан морь мину зээ
Аа аа аа морь мину зээ

Даяар олондоо даамай хурдан алдартай
Аргамгийн толгойгоо айраг сүүгээр мялаалгаастай
Нэгдлийн сүргээс нэр нь анх тодорсон
Хулангийн шинжтэй хурдан гавшгай морь мину зээ
Аа аа аа морь мину зээ

**Уншаарай. Монгол улсын хөдөлмөрийн баатар, ардын уран зохиолч
Л. Түдэв “Малчин Ө-гийн ноён Ө зочлов” баримтат туужаас**

...-Та бороо, цас орохыг яаж мэдээд хэлж байна. Энд радио, телевизгүй газар цаг уурын мэдээ сонсох аргагүй биз дээ? Яаж та цаг уур хувирна гэж шууд хэлж байна аа?

Өүпэншоугийн шалалтанд хариу болгож Өлзийбуянт

-Яах юу байхав. Би өөрөө бороомээтэр шүү дээ! гэхэд Өүпэншоу ноёнтон бүүр мэл гайхаж, цэл хөхрөөд,

-Таны өвөрт барометр байгаа юм уу? гэж асуув.

-Яаж над шиг хөдөөний зэлүүд газрын өвгөн малчинд тэр бароомээтр гэдэг чинь байх билээ. Би харин өөрийнхөө “бороомээтэртэй” л дээ. Тэр маань “удахгүй бороо цас орно” гээд байх юм гэж өвгөн алиалах, ёгтлохын хооронд өгүүлэхэд ноёнтон,

-Тэр чинь юу юм бэ? Үзье! гэв.

Өвгөн гутлынхаа түрийнээс пийсүү соруултай гаансаа сугалан гаргаж ирээд

-Энэ л дээ, миний бороомээтэр! гэв. Доогтой өвгөн юм гэж бодсон Өүпэншоу,

-Хэ хэ хэ! Таны гаанс л байна даа. Наадхыг чинь хэн барометр гэхэв дээ?

-Үнэн гэм! гэж Өлзийбуянт хэлснээ бүсэндэх тамхины илгэн уут руугаа гаансаа шургуулан дүнсээр толгойг нь дүүргээд хэтээ цахиж уул унгатган тамхиа нэрээд хоёр сорсноо,

-Яг оройхондоо, бороотой гээд л байна даа, муу мод толгой минь! гэж өөртөө хэлэхэд Өүпэншоу,

-Гаансаараа яаж мэдээд байгаа юм бэ? гэв. Өвгөн,

-Борооны ойртож явааг мэдрэхдээ гаансны минь модон дундуур явах утаа, толгой дах бохь нь шихэтнээд сэлүүхэн гүйхгүй тороод байдаг юм л даа. Тэгвэл ч бороо зайлахгүй гэж ярив. Өүпэншоу ноён түүнд итгэж ядлаа. Тэгэхээр нь өвгөн нэмэлт нотолгоо шаардлаа гэж бодоод,

-Бас энэ муу зүүн хөлийн өвдөг, шаагайгаар шархираад эхэлдэг юм. За тэгээд гаанс хөл хоёулаа “үг нь нийлээд” ирвэл ч бороо зайлбаргүй л дээ. Өнөөдөр бүр өглөөнөөс л тийм шинж мэдэгдээд байна! гэв.

Өүпэншоу бас л сайн итгэхгүй эргэлзээд,

-Жоүк (тохуу) биш биз дээ! гэж англи үг хавчуулан хэлэв.

-Жоготой гэж байгаа юмуу? За за яахав, огторгуй өөрөө оройхон гэрчлээд өгөх хойно маргаад яахав гэж өвгөн Өлзийбуянт гуай итгэлтэй хэлснээ босч,

-За та хэсэг тайван амардаа. Нойр тань хүрвэл зүйрмэглээд авахад гэмгүй.

...Хичнээн унтсаныг бүү мэд. Нэг л мэдсэн гэрийн дээвэр дээр элс цацаад байх шиг болоход нь Өүпэншоу ноёнтон сэрэв. Гадаа ширүүн бороо орж байгааг мэдэрлээ. Ноён,

-Би өөрөө барометр гээд байсан нь нотлогдов оо! Вандафул! гэж дуу алдав.

Ашигласан материал

1. Гамшгаас хамгаалах тухай хууль, 2003
2. Тунгалаг Д. Монгол Улсын эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах зарим асуудал
Доктор (Ph.D)-ын диссертаци. УБ, 2001. МУИС, Эдийн засгийн сургууль. 178 хууд.
Монгол
3. Түдэв Л., “Малчин Ө-гийнд ноён Ө зочлов” УБ., 2009
4. Жилийн тайлан, Швейцарын хөгжлийн агентлаг, 2010
5. <http://uv-child.mn/medee-medeelel/>

ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН
ҮЙЛДВЭРЛЭЛД
ШИНЖЛЭХ
УХААНЫ ОЛОЛТ
НЭВТРҮҮЛЭХ ТӨВ

Монгол Улс
Улаанбаатар хот-15141
Чингэлтэй дүүрэг #60/1 байр
Утас/факс: 976 70118087
Вэб сайт: <http://www.naec.mn>
И-мэйл: info@naec.mn

ОЛОН УЛСЫН
ХӨДӨЛМӨРИЙН
БАЙГУУЛЛАГА

НҮБ-ын байр, Өрөө 209
Нэгдсэн үндэстний гудамж
Сүхбаатар дүүрэг
Улаанбаатар 14201,
Монгол Улс
Утас: 976 11 320624
Факс: 976 11 320625
<http://www.ilo.org>